

ספר רפאל וייזר

עיונים בכתבי יד, בארכיונים
וביצירת ש"י עגנון

ערך
גיל וייסבלאי

מְנַגֵּד הוצאה לאור

**בני אל תשמע לשום אדם,
שרוצים לפתותך ללמוד דקדוקי
עגנון, הסיפור החסידי ומלכות הדקדוק**

ברכה דלמצקי-פישלר ואיריס פרוש

תלמוד לשון עברי כולל יסודות לשון הקדש כלליה פרטיה
ודקדוקיה בתנועות ובשמות בפעלים ובמלות ושמוש הלשון וחבור
המשפטים, והרכבת המאמרים.
יהודה בן-זאב, תלמוד לשון עברי,¹ שער הספר

א. מאפיזודה ביוגרפית לסיפור בפני עצמו

הסיפור 'תלמוד לשון עברי'² (נספח, טור ב) נכתב בשנות ה-30 של המאה
ה-20³ ונדפס בשנת תשל"ח באנתולוגיה 'ספר סופר וסיפור'. מקור

* מאמר זה הוא היסוד לעבודה מקיפה יותר שיידונו בה דרכי השאילה מן המקורות
ומשמעויותיהן, ויוצגו בה ממצאי ההשוואה בין דרך עריכת הסיפור החסידי ובין השינויים
הדקדוקיים שנתן עגנון בחילופי הנוסח ממהדורה למהדורה בסיפוריו המקוריים. אנו מודות
מקרב לב לאסתר גולדנברג שדקדקה בלשון המאמר, שכללה אותו על פי הדקדוק ונתנה
בו חן נקי מגנדרנות. תודתנו נתונה גם לפרופ' משה טאוכה על הערותיו בשאלת המגע עם
היידיש. (1) תלמוד לשון עברי, ברסלאו תקנ"ו, ספר הדקדוק הנודע של יהודה בן זאב
(1811-1764) העומד במרכז הסיפור שלפנינו. (2) ש"י עגנון, 'תלמוד לשון עברי', ספר
סופר וסיפור, ירושלים ותל אביב תשל"ח, עמ' קלג-קלה. (3) כך קבע רפאל ויזר על-פי
צורת כתב היד של הסיפור. על כתב היד ראו להלן. בשנת תרצ"ז ראתה אור האנתולוגיה
'ספר סופר וסיפור' במהדורה חגיגית במלאות שישים שנה לזלמן שוקן. הסיפור 'תלמוד
לשון עברי' אינו כלול בה.

הסיפור בהקדמה ביוגרפית לספר 'דרכי שלום', שראה אור בגליציה שנים מעטות קודם לכן.⁴ 'דרכי שלום' הוא קובץ הלכות ושאלות ותשובות מחיבורי המהרש"ם, הוא הרב שלום מרדכי שבדרון מברז'אן (1835-1911 Brzezany), ואת ההקדמה לספר כתב בנו צבי⁵ (נספח, טור א). בפתחה הביא מאורע שאירע למהרש"ם בילדותו כשנלווה אל אביו בביקורו אצל הצדיק רבי מאיר מפּרמישלאן.

קרוב לוודאי שראשיתו של סיפור המעשה במסירה שבעל פה, וצבי שבדרון העלה אותו על הכתב בעברית וביידיש כפרק במסכת חייו של אביו. הסיפור בנוי במתכונת לגנדה חסידית המספרת את נפלאות הצדיק ומפליגה בסגולותיו העל־טבעיות. כמו בלגנדה דברי הצדיק נשמעים תחילה תמוהים וחדיתיים, אך החידה באה לבסוף על פתרונה ונחשפת יכולתו של הצדיק לראות נסתרות.

גרסת עגנון נדפסה על־פי כתב יד שנמצא בעיזבונו.⁶ כתב היד היה מונח במעטפה שעליה כתב עגנון 'דקדוק', ובראשו נרשמו עוד שתי מילים: 'לעצמי וידקדוק'. על סמך הנחיה זו קבעו המהדירים את מקומו של הסיפור בפרק 'דקדוק'. עגנון העמיד את הפרק הביוגרפי כסיפור בפני עצמו⁷ ונתן לו את השם 'תלמוד לשון עברי'. הוא עיבד את לשונו, השלים את תרגום קטעי היידיש לעברית וקיצר את הטעון קיצור.⁸

האפיוודה העומדת במרכז עיונו נפתחת בהצעת האב לבנו להילוות אליו לביקור אצל הצדיק רבי מאיר מפּרמישלאן, שקיבל על עצמו להיות שרוי בחשכה לאות הזדהות, "מפני שהיה הרב הקדוש [ישראל] מרוזין יושב במאסר בארץ רוסיא" (ספר סופר וסיפור, עמ' קלד). היענותו של הנער מובילה אל פגישה דרמטית וטעונה שהייתה לאירוע מכונן בחייו. אף על פי שלא ראה את הנער בעיניו מחמת החשכה גילה הצדיק בחושיו המופלאים

(4) שלום מרדכי הכהן שבדרון, דרכי שלום, בילגורייא תרפ"ט. (5) צבי שבדרון, יאהל שם, שם, עמ' 3-35. (6) ארכיון עגנון, מחלקת הארכיונים, הספרייה הלאומית, ירושלים. אנו מודות למר רפאל ויזר על עזרתו המקצועית. על כתבי היד ועל שיקולי העריכה ראו אמונה וחיים ירון, 'על הספר ועל עריכתו', ספר סופר וסיפור (לעיל, הערה 2), עמ' תמג. (7) אולי כפי שנמסר תחילה בעל פה. (8) כך נהג על־פי עדותו במקורות מאוחרים: "ואת שבא באריכות קיצרתי והבאתי את הצריך לענייננו" (ש"י עגנון, 'מעשה הספר', אתם ראינו, תל־אביב־ירושלים תשי"ח־ט, עמ' ט), "דברים שהוצרכו לענין העתקתי, שלא הוצרכו לענין השמטתי" (ש"י עגנון, 'מעשה הספר', ימים נוראים, [ברלין] תרח"ץ, עמ' ה).

כי מלמד משכיל הכניס את הנער בסוד הדקדוק, וכאשר "הניח שתי ידיו הקדושות על ראשו המגולח התחיל צועק בקול גדול: בני אל תלך בדרך אתם". אחרי ש"שהה הצדיק בחזרת הפסוק כמה פעמים כמו רבע או חצי שעה" ואחרי שדבריו פעלו על הנער "כגחלי אש", ציווה על הנער בדרך שאינה משתמעת לשני פנים: "בני אל תשמע לשום אדם, שרוצים לפתותך ללמוד דקדוק או שאר דברים, רק תלמוד מה שאביך מצוה לך... כי רוצים להעבירך מדרך הישראלי... רק תתנהג כמנהג אבותיך ותהיה לראש על ישראל כל ימיך ותאריך ימים".

כשיצאו האב ובנו מלפני הצדיק הודה הבן באוזני אביו

שהמלמד המשכיל פיתה אותו ללמוד מעט דקדוק ומסר לו ספר אחד, הוא תלמוד לשון עברי, והרבה בשבח המחבר [יהודה בן זאב] כי היה איש ירא השם, ורק יען שהיה מכת המתנגדים פקד עלי לא לספר לך ולהעלים ממך מאחר שאתה מכת החסידים ולא תסכים שאלמד באותו ספר, אבל הוא יודע האמת כי הכיר את המחבר ואין בו שמץ מינות חס ושלום. והאמנתי לו ולמדתי כמה דפים מהספר... כששמע אביו זאת אמר... כי מחבר הספר הזה וגם המלמד מכת שבתי צבי ימח שמו... ואת הספר אדון בשרפה לקיים ובערת הרע מקרבך. וכן עשה.

ב. פרדוקס הדקדוק

בחלקו הראשון של הסיפור, המתרחש בבית הנער, נפרשת העמדה המשכילית במונולוג ארוך מנומק היטב. בחלקו השני המתרחש בבית הרבי, שרובו דיאלוגים בדיבור ישיר ועקיף, מסופרת היחלצותו הפלאית של הנער מסכנת ההתמשכלות. ככל שדברי השידול של המלמד המשכיל משכנעים יותר כן גדול פלא ההצלה. בקריאה קפדנית של פרטי הסיפור ונימוקי הצדדים בעד ונגד הדקדוק נחשפים ההיבטים הלשוניים, הדתיים, החברתיים, התרבותיים והרעיוניים המפענחים את משמעויותיו. כולם נרמזים ומעורבים בו, אך כאן יידון לפרטי רק ההיבט הלשוני.

הסיפור מראה בכירור כי דקדוק הלשון העברית ולימודו, או ליתר דיוק

ההימנעות מלהורות אותו במערכת החינוך המסורתית, לא היו עניין שולי וחסר משמעות או פרי שמרנות במערכת חינוך ענייה ומתנוונת. הסיפור מאשר שהיחס לדקדוק ולהוראתו היה נתון במחלוקת עמוקה בין האורתודוקסיה החסידית והמתנגדית ובין המשכילים, מחלוקת עמוקה כל כך עד שהייתה למלחמת תרבות שהתבטאה בשריפת ספרי דקדוק, ברדיפת תלמידי ישיבה מתמשכלים ששקדו בסתר על לימוד הדקדוק וכן בפרקטיקות נוספות. מן הסיפור אפשר ללמוד שהחסידים יותר מן המתנגדים היו קנאים בהתנגדותם לדקדוק, ואף עולה ממנו שהיו חסידים שחשבו כי הדקדוק אינו מביא אלא לידי מינות והאמינו כי המשכילים הם בני כת שבתי צבי וממשיכיה. ואולם אלה ואלה סברו שהעיסוק בדקדוק נוגד את ידרך הישראלי וראוי להיזהר בו.

אכן, מטעמים ששורשיהם דתיים, רעיוניים ותרבותיים נחשב הדקדוק חוכמה חיצונית, לימוד חול הכרוך בביטול תורה שאין לו מקום במערכת החינוך המסורתית, וכיוון שהעברית לא הייתה לשון אם הנקנית בדיבור וללימודה נדרשה הקניית דקדוק שיטתית, גרמה ההימנעות מהוראת הדקדוק גם את איידיעת הלשון העברית על בורייה. לימוד ראוי של התנ"ך ולשונו יכול היה להחליף את לימוד הדקדוק ולספק ללומדים דגם ושליטה בלשון זו, אבל גם התנ"ך נלמד בחדר במקוטע ולא בדרך שיטתית ורצופה. בכל שבוע קראו התלמידים רק חלק מפרשת השבוע ובשיטת תרגום מילה במילה ליידיש, שחצצה בינם ובין לשון המקור. צמצום המגע הישיר עם לשון התנ"ך ודקדוקה בא לידי ביטוי גם במנהג המלמדים לפסוח על פירושי רש"י שעניינם דקדוק. רבים לא הבינו אותם, ורבים סברו שהם נועדו ליודעי ח"ן בלבד. מחמת שיטות ההוראה בחדר העלימה ההימנעות מהוראה שיטתית של התנ"ך את הדקדוק, ההימנעות מהוראת הדקדוק העלימה את לשון התנ"ך, ושתיהן סיכלו את הבנתה בדרך הפשט. למצב הזה נודעה השפעה מרחיקת לכת על האוריינות בקרב הגברים בחברה היהודית. כמעט כל הגברים ידעו לקרוא תנ"ך כל צרכם לשם מילוי חובותיהם הדתיות, ואולם מעטים היטיבו להבין את אשר קראו.

לימוד הדקדוק, לימוד התנ"ך והקריאה בו לשמה (בייחוד בנביאים) וכתיבת מליצה בלשון תנ"כית צחה נחשבו מפעלם של המשכילים ופרי האידאולוגיה המשכילית, ומסיבות מורכבות שלא כאן המקום לדון בהן

נחשבו איום של ממש על הסמכות הרבנית ועל אמונותיה וערכיה של החברה המסורתית.⁹

יחס זה אל לימוד הדקדוק לגורמיו ולתוצאותיו משתקף יפה בלשונו ובתוכנו של הסיפור החסידי המקורי. לשונו רחוקה מן התקן הדקדוקי, כמו במיטב ספרות היראים, ותוכנו עולה בקנה אחד עם לשונו: נשמעת בו קריאה ללכת בדרכו של מהרש"ם ולזנוח את לימוד הדקדוק. כשם שמהרש"ם קנה את גדולתו, מנהיגותו ואריכות ימיו בזכות הבטחתו לרבי מאיר לסור מלימוד הדקדוק ומדרכי המשכילים, כך יקנו חסידי את עולמם אם ילכו בעקבותיו. הלקח שנלמד מן הסיפור הוא שלימוד הדקדוק מסוכן ואסור בתכלית האיסור, ולשון הסיפור מגשימה את לקחו הלכה למעשה. ומה עשתה ידו של עגנון בסיפור? החילה עליו את כללי הדקדוק ותיקנה את לשונו על־פיהם.

בעימות לקח הסיפור עם לשונו הערוכה בידי עגנון נגלה פרדוקס, שבלשון המעטה אינו חף מאירוניה: עגנון מניח על יסודות דקדוקיים סיפור שעיקרו הטפה נגד הדקדוק ויוצר סתירה לא רק בין המסר הגלוי של הסיפור ובין אמצעי מסירתו, אלא גם בין בחירתו מדעת להשתית את לשון הסיפור על אדני הדקדוק ובין הציווי הנחרץ של רבי מאיר שלא לעסוק בדקדוק. ברוח כמה מעיקריה הבולטים של השקפת הלשון המשכילית גרסת עגנון לסיפור מראה שהשתתת הלשון על אדני הדקדוק מגדילה את שקיפותה, מדייקת במסירת הרעיונות, מהדקת את ההיגיון הסיפורי, משכללת את מלאכת האמנות ומעצימה את כוח השכנוע של הטקסט. נמצא אפוא שכללי הדקדוק והאמצעים הרטוריים שפועלים לחידוד מסר הסיפור המקורי דווקא מחלישים אותו, ומסר הגרסה הערוכה המצדד בדקדוק גובר בסופו של דבר על מסר גרסת המקור המתנגד לדקדוק.

(9) איריס פרוש, "מבט אחר על 'חיי העברית המתה': הבערות המכוונת בלשון העברית בחברה היהודית המזרח אירופית במאה הי"ט והשפעתה על הספרות העברית וקוראיה", אלפיים, 13 (תשנ"ז), עמ' 65-106.

ג. תיקוני עגנון – הערות רקע

עגנון עיבד את הסיפור החסידי במעין איזון בין 'ערוך לכותב על פי דרכי¹⁰ ובין 'ערוך לכותב על פי דרכי'. הבחנה זו אינה עולה רק מן ההבדל בין שני סוגי עורכים, עורך בעל מלאכה ועורך יוצר, אלא גם מן הפער הרב בין השקפות עולם, ערכי מוסר וטעם ותפיסות הלשון של הכותב מזה ושל העורך-היוצר מזה. על מדיניות הטיפול שלו במקורות מאוחרים העיד עגנון בדברי ההקדמה ל"ימים נוראים": "וכדי לעשות ספר זה שיהיה לכל נפש למען ירוץ כל קורא בו ראיתי צורך לפעמים לשנות קצת לשון חכמים האחרונים, שהמחברים הקדושים הללו מתוך שדורם היה כשר והיו הכל רציני לשמוע דברים של תורה לא הספיקה להם שעתם להדר בלשונם. ואף על פי שלא שמרתי על לשונם שמרתי שמירה מעולה על כוונתם."¹¹

בכתב היד של עגנון אפשר להבחין בשתי שכבות: השכבה הראשונה עיקרה העתקה מן המקור. אמנם כבר בה ניתנו ההשמטות והשינויים הטקסטואליים הנרחבים, אך חטיבות גדולות הועתקו כמעט בלא שינוי, כנראה מתוך מחשבה להוסיף ולעבד אותן בעתיד לבוא. שכבת העריכה השנייה מתקנת את הראשונה בין השיטין ומתרחקת עוד מן המקור, ואולם גם זו אינה נראית גרסה סופית.¹²

מלאכת העריכה נראית כמורכבת מתיקונים מקומיים ומהאחדה: השלב הראשון הוא שלב התיקונים המקומיים המודרכים על ידי תפיסה כוללת והנחות מוקדמות; השלב השני הוא ההאחדה על-פי ההכרעות שהתגבשו בתיקוני השלב הראשון. הטקסט המונח לפנינו נראה כמצוי בשלב הראשון של העריכה, ובכל זאת ניכרים בו מעט גילויי האחדה. לדוגמה:

1. להוביל את כסף מעשר < להביא לו את כסף המעשר
2. ונתן כל הכסף ממעשר לידו < נתן לו זקני כל כסף המעשר

(10) כותרת הרצאתה של אסתר גולדנברג במכון מופ"ת, שבת תשע"ג. (11) ש"י עגנון, 'מעשה הספר', ימים נוראים, [ברלין] תרח"ץ, עמ' ה. ראו גם ש"י עגנון, 'מעשה הספר', אתם ראיתם, תל-אביב וירושלים תשי"ח-תשי"ט, עמ' ט. (12) עניין מה יש בהתפתחות הנוסח הערוך מגרסת היסוד של כתב היד הסמויה מעיני הקורא אל התיקונים שנוספו בין השיטין ונכללו בגרסת הדפוס, אך כאן מצאנו לנכון להעיר רק על אלה שיש בהם עניין לנושא המאמר או שהבאתם מבארת סתומות.

3. את כל מעות המעשר או רק החצי < את כל כסף המעשר או רק החצי
4. קלעהרט צי זאל ער געבין דאס גאנצע געלד פין מעשר < מהרהר בלבו אם ליתן את כל כסף המעשר

הצירופים 'את כסף מעשר' (1) ו'הכסף ממעשר' (2) אינם נורמטיביים ובוודאי אינם רגילים בעברית. השני שבהם נראה כבואה לציורף היידי 'דאס (גאנצע) געלד פין מעשר' (4). הצורה מעשר הלא-מיודעת שבציורף היידי משתקפת גם בדוגמה הראשונה. מן הדוגמאות האלה אפשר אולי ללמוד שהמספר החסידי ראה במילה מעשר צורה מיודעת מעיקרה בין שהיא חסרת תווית יידוע, בין שנטפלה לה תווית יידוע, שהרי כתב גם 'החצי מהמעשר' (תוקן: 'חציו') ו'מעות המעשר' (3). את שלוש ההיקרויות האלה (1, 2, 4) המיר עגנון בציורף המיודע 'כסף המעשר', אך בה בעת הוא גם התערב בציורף 'מעות המעשר' (3) אף על פי שאין בו דופי מצד הדקדוק, ושינה אותו שינוי לקסיקלי. בזאת השיג האחדה מלאה של כל היקרויות המונח המשנאי¹³ לצורה אחת: 'כסף המעשר'.

הסיפור נדפס לאחר חייו של עגנון ולא נשלמו עיבודו ועריכתו,¹⁴ ולכן מוטב לא להסיק מסקנות מן המקומות שעגנון הניחם כלשונם במקור אלא מן השינויים לבדם. ואכן, בשינויים אלו מסתמנת מגמה עקיבה למדי של נאמנות לתקן המבוסס על המוסכמות הדקדוקיות שהתגבשו בעשרות השנים למן תחיית הלשון העברית לשמש לשון כתיבה מודרנית ועל הבנת תפקידה החינוכי והתרבותי של השפה מאז ועד לימיו של עגנון. לא מעט מכללי הדקדוק היו מוטמעים בלשונו של עגנון הן בהיותו דובר עברית בקהילת דוברי עברית, הן בזכות השכלתו הרחבה ובקיאיותו העמוקה במקורות. נטל עבודת העריכה נסמך אפוא גם על החוש הלשוני ועל השפעת הסטנדרט העברי שנהג בתקופתו ובתקופה שקדמה לה.

לתיאור שיטתי של הלשון החסידית והלשון המתנגדית בספרות היראים עוד ארוכה הדרך, אולם טענה אחת מברייחה את דברי רוב הנדרשים לאפיין אותן והיא טיבן הלא-דקדוקי. טענה מוסכמת זו הנשמעת למן תקופת ההשכלה אינה שוללת את ההכרה שללשוניות הללו יש דקדוק במובנו

(13) 'כסף (ה)מעשר' שכיח יותר מ'מעות (ה)מעשר' בספרות חז"ל, בייחוד במקורות ארץ-ישראליים. (14) אמונה וחיים ירון הביאו לדפוס את הנוסח שהניח עגנון כמו שמצאוהו.

התיאורי; וכפועל יוצא אינה שוללת גם את החובה ללמוד מן החיבורים היראיים כללים ועקרונות ההולמים את הממצא.¹⁵ אבל מאחורי האופי הלא-דקדוקי של לשונות אלו ניבטת גישה עקרונית נגד הדקדוק הנשענת על נימוקים ענייניים, ובראשם הטענה שהתוכן עדיף מן האסתטיקה. מאליו יובן שהאפשרות לגזור מערכת כללים מן הטקסטים היראיים אינה מביאה בהכרח לידי 'יצירת דקדוק נורמטיבי', ולא זו בלבד אלא היא אפילו שוללת דקדוק נורמטיבי המבוסס על מחקר ועל לימוד שמטרתם בריאת מופת לחיקוי, נר לרגלי המושכים בעט סופר.

במאמר זה תידון שיטת העריכה של עגנון, ובמרכזו השאלה מה עריכתו מלמדת על גישתו לדקדוק, ורק בעקיפין ובשעת הצורך נברר מה היא מלמדת על לשון המקור. על אף הדקדוק הלקוי בסיפור המקורי, אין לומר שהכותב לא היה בקי בדרכי העברית. יסודות דקדוקיים רבים שהציע עגנון במקום אחד כבר שימשו במקום אחר בסיפור המקורי, ועגנון בין במודע בין שלא במודע ביקש גם להכניס אחדות ושיטה בסגנון האנרכי למחצה. מנגד, גם גרסת עגנון רחוקה מן הגיבוש והשכלול הלשוני המאפיינים את סיפוריו המקוריים, ולא כל תיקוניו שוויו ערך ברמתם ובערכם.

לא מעט מתיקוני עגנון אפשר להסביר גם במעבר מסוגה לסוגה, ממסירה שבעל פה למסירה שבכתב, אף על פי שהסיפור החסידי עצמו כבר מונח לפנינו כטקסט כתוב. בין שהמעתיק החסידי שימר במתכוון¹⁶ את נוסח המסירה שבעל פה משום קדושת הדובר או משום יוקרת הדיבור, בין שלא היה ער לנדרש מדרכי המסירה הנבדלות, משימה זאת הונחה לפתחו של עגנון.

(15) תיאור בלוויית דוגמאות לתופעות אופייניות ראו בספר: Lily Kahn, *A grammar of the Eastern European Hasidic Hebrew tale*, Leiden 2015. ראו גם E. Goldenberg, 'Ashkenazic and Rabbinic Hebrew', *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 16, Jerusalem 1971, pp. 1636-1642. גולדנברג רואה במקצת התופעות לא רק התערבות ישירה של לשונות זרות אלא גם השפעה עקיפה של הערבית על לשון ספרות החכמה בגלגוליה המאוחרים בספרות הקבלה והמוסר. (16) מקרה אחד לפחות נראה כמייצג גרסאות חלופיות של מסירה שהמעתיק מן הדיבור אל הכתב הביאן כאחת: "הרה"צ הנ"ל ישב עלי ארץ על ספסל נמוך ובחושך בחדרי חדרים כמעט וימש חושך שקיבל עליו בעת אשר הרה"ק וכו' מרוזין זלה"ה הי' במאסר בארץ רוסיא וקיבל עליו לישיב בחושך על כרעי המטה שבע שנים". ראו גם להלן.

ד. תיקוני מיילים, תחביר ותצורה - דוגמאות

בחינת התיקונים חושפת עקרונות, כללים וערכים קלסיציסטיים ובהם סדר וצמצום, שמקצתם נוסחו מכבר בספרי דקדוק והדרכה לכתיבה ואחרים התגבשו במרוצת השנים לכלל הסכמות על-פי הרגלי עריכה. רישומי העריכה ניכרים בתחומי הלשון המקובלים: ברירת המילים, סדר המילים וצורת המילים, ובלשון אחר: לקסיקה, תחביר ומורפולוגיה. חילופים לקסיקליים:¹⁷

להוביל את הכסף מעשר < להביא לו את הכסף מעשר
עמד משתומם ולא ידע מה נתהוה בזה < עמד משתומם ולא ידע מה היה
אביך זקנך הנ"ל לא חתך מהפיאות כל ימיו < אביך זקנך לא קיצץ בפיאותיו כל
ימיו
או רק החצי כהרגלו < או רק החצי כדרכו¹⁸
ואין בו שום חשש מינות < ואין בו שמץ מינות
תבין מה חסרת < תדע מה חסרת¹⁹

אבל

עתה נודע לי מה שאמר הרה"צ < עתה אבין את דברי הצדיק

בכלל החילופים המילוניים הרכבים שבהם מילות יחס ומילות תפקיד:

לא בחנם על לא דבר צעק < לא לחנם צעק
ולא תלמוד בשום ספר מבלי ידיעת אביך < ואל תלמד בשום ספר בלא ידיעת אביך

(17) חילופי מאתך < ממך, אחרי < מאחר - מקומם בדיון על הקורפוסים. לאחרון ראוי: חיים שטרן, "דגם התפרוסת של "אחר", "אחרי", "לאחר" בלשונו של עגנון", דברי הקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות, 1 (תשנ"ג), עמ' 131-138. (18) כהרגלו מסמן פסיביות, ואילו כדרכו מביע בחירה וכוונה. (19) אולי בהשראת מאמר חז"ל "דעה קנית מה חסרת?".

ופקד עלי מבלי לספר לך < ופקד עלי לא לספר לך
ואז יהיה חסרון מבלי להימנות (נמחק)²⁰

שינויים בסדר המילים:

ההתערבות בסדר המילים ניכרת בארגון המחודש של משלימי הפועל
הן ביחסם אל הפועל הן ביחסם זה לזה. הארגון המחודש מחולל שינויים
בהטעמה ובמיקוד. שתי הדוגמאות הראשונות הפוכות זו מזו: בראשונה
נדחה המשלים האדוורביאלי (שם) לאחר הפועל ואיבד את הטעמתו,
ובשנייה הוקדם המשלים לראש המשפט והוטעם:

ושם הי' אז כעת ההוא גם מלמד אי' מהמשכילים < היה שם עוד מלמד אחד
מהמשכילים²¹

אשר נהג כל ימי חייו להפריש מהריווח < שכל ימיו נוהג היה להפריש מן הריווח

כדוגמה השנייה חילוף מקום אחד שירת שתי מטרות: א. הטעמת תיאור הזמן
כל ימיו נועדה להכין את הקורא לשינוי שעתידי להפר את הנוהג הקבוע,
ב. הפועל היה נוהג ומשלימו המורפולוגי להפריש הם עתה יחידה אחת
שבה המקור הנסמך הוא תוכן הפעולה (הפרשת המעשר), והפועל המורכב
הוא אספקט הפעולה (נוהג קבוע). במקום אחר גם למחיקת המשלים
האדוורביאלי תוצאה דומה: 'התחיל בחלקלקות שפתיו לדבר אל לבוי'.
שאלת הרכיבים המיידיים באה לידי ביטוי גם במשפט הזה על שני שלביו
הנשקפים מכתב היד:

מקור: ע"כ תנהג גם אתה כן

עגנון, גרסת היסוד של כתב היד: על כן תנהג כן גם אתה²²

עגנון, קולמוס שני בכתב היד (=גרסת הדפוס): על כן אף אתה תנהג כן²³

(20) לפי התקן מבלי היא מילית סיבה, 'מַאִין', 'כי אין', ובמשמע זה אינה עניין לשלושת
ההקשרים המובאים כאן, ולכן ראה עגנון להחליפה. (21) המרת גם בעוד פוגעת בבהירות
המסר המקורי המשמיע לנו בבירור שרק אחד מן המלמדים היה משכיל. (22) השוו אל
'ואעשה כן גם אני' (דברים יב, ל). (23) השוו אל "אף אני אעשה זאת" (ויקרא כו, טז); "אף
אני אעשה כן" (איכה רבה, בוכר, א).

גם הרכיב כן וגם הרכיב אתה מבקשים את קרבת הפועל תנהג - זה בתורת משלים וזה בתורת חזרה על צורן הגוף המובנה בו. בגרסת המקור קרבת הגוף הפרוד מתקיימת על חשבון קרבת המושא, ואילו בגרסתו הראשונה של עגנון קרבת המושא מתקיימת על חשבון קרבת הגוף. רק גרסת עגנון השנייה מקיימת את שתי הדרישות כאחת.

שינוי הסדר נגזר לפעמים מחילופי שם מפורש בכינוי אנקליטי:

מקור: ליסע בכל פעם להרה"ק [להרב הקדוש]

עגנון: נוסע אצלו פעם בפעם

מקור: אמר אבי זקני ז"ל להרה"צ [להרב הצדיק]

עגנון: אמר לו זקני

או מחילופי פועל נטוי בצורות שמניות. במקרים אלו השם זו ממקומו בפסוקית המשועבדת או בחלק הייחוד ומאבד את מעמד הנושא:

מקור: וכאשר היה א"ז [אבי זקני] ז"ל על מפתן הבית נפל בדעתו

עגנון: בכניסתו נפל בדעתו של זקני

מקור: ואביו הנ"ל כאשר שמע

עגנון: כשמוע אביו

מקום אחד יוצא דופן, וקרוב לוודאי שגרמו לו גלגולי הנוסח שבמהלכם נזנח החילוף המילוני אאמו"ר <הנער והוחלף בכינוי אותו בלי לתת את הדעת על השלמת התהליך ועל שינוי המקום המתבקש ליד הפועל:

מקור: שאל את אאמו"ר [אדוני אבי מורי ורבי]

עגנון, גרסת היסוד של כתב היד: שאל אביו את הנער

עגנון, גרסת הדפוס: שאל אביו אותו

התזוונות נועדו להסיר מכשול ולאפשר להבין בנקל מי עשה מה למי:

מקור: וכאשר לקחו ברכת הפרדה מהרה"צ זצ"ל התרה בו עוד פעם
עגנון: וכאשר לקחו ברכת הפרדה חזר הצדיק והתרה בו

מקור: וכאשר ברכו בברכתו כפי הנהוג אמר אבי זקני ז"ל להרה"צ
עגנון: וכשברכו הצדיק בברכתו כנהוג אמר לו זקני

שיקולים משוערים אחרים הניעו את עגנון להתערב בסדר המשלימים
במשפטים האלה:

מקור: הרה"צ הנ"ל ישב עלי ארץ על ספסל נמוך ובחושך בחדרי חדרים
עגנון: היה אותו צדיק יושב בחושך בחדרי חדרים על ספסל נמוך²⁴

מקור: לישב בחושך על כרעי המטה שבע שנים
עגנון: לישב שבע שנים בחשיכה

במשפט הראשון אולי השפיע על שינוי הסדר אורכם של המשלימים בבחינת
כל הקצר קודם, ואולם קרוב יותר להניח שנקודת הראות של הבאים אל הבית
פנימה היא שהכריעה: החושך נגלה לעיניהם בעודם בחוץ, ורק בכניסתם
לחדרי חדרים הם מבחינים בספסל ובצדיק היושב עליו. במשפט השני תיאור
אחד נמחק, תיאור אחד התגוון לפי דוגמת לשון חז"ל, ותיאור הזמן, שהוא
החידוש היחיד בו, הוקדם והוטעם.
חלופות מורפולוגיות:

בתיקוני עגנון ניכרת העדפת דרכי הבעה מורפולוגיות במקומות שמצא
במקור החסידי דרכים תחביריות. במקום שבמקור יש צירופים חופשיים של
פועל+אָדוורב באים בגרסה הערוכה צירופים בתהליך של גרמטיקליזציה,
אחד מסוג הנדיאדיס (שניים שהם אחד) ואחד מסוג הזמן המורכב
(היה+בינוני):

(24) במשפט זה יש גם שינוי בסדר נושא נשוא בגלל הזמן המורכב המפוצל לרכיביו.

התרה בו עוד הפעם²⁵ < חזר הצדיק והתרה בו
היה דרכו תמיד < היה נוהג

גם פסוקיות זמן, לוואי ותוכן, סמיכויות פרודות והצטרפויות אנליטיות
אחרות מומרות בצורות סינתטיות, בכינויים דבוקים ובסמיכויות חבורות:26

כאשר היה על מפתן הבית < בכניסתו
ואביו הנ"ל כאשר שמע < כשמוע אביו²⁷

מעות המעשר שיש לו כעת < שבידו
בהעליי שעל בית אביו < בעלית²⁸ בית אביו
שב לבית אביו אשר דר מחוץ לעיר < שב לבית אביו שמחוצה לעיר

אבין מה שאמר < אבין את דברי הצדיק
שמע [קרי שמע] הטוב של אאמו"ר < שמע הנער
מההתלהבות של הרה"צ ז"ל < מההתלהבות הצדיק²⁹
ולקח והצניע אותו < לקחו והצניעו
החצי מהמעשר < חציו
בלא זה < בלעדיה

(25) ההדגשות בכל המובאות הן שלנו. (26) יוצאת דופן הדוגמה ההפוכה הזאת: כי כן
היי דרכו תמיד ליסע בכל פעם להרה"ק ז"ל < שכן היה נוהג, שהיה נוסע אצלו פעם בפעם!
אולי נמשך עגנון אחר התבנית המשנאית דוגמת 'נוהגין היו בית אבא שהיו נותנין כלי לבן
לכובס שלושה ימים קודם שבת' (משנה, שבת א, ט). (27) את גרסת המקור 'יבואו לביתו'
(כמו גם באמרו, באמרם, וכשמעו) השאיר עגנון בעיבודו לעומת 'יבואם החוצה' שהמיר
בפסוקית 'כשהיה בחוץ' אולי מפני שמשמעות היסוד של הפועל בא היא כניסה. צורת המקור
הנסמך 'ובעבור שני שבועות' הומר באדוורב 'אחר שני שבועות'. השוו 'אחר עבור כשני שנים'
(שבדרון, אהל שם, עמ' 5, ראש פרק ב). (28) במהדורת תשל"ח נדפס בטעות בעליה ותוקן
במהדורת תש"ס בעלית על פי כתב היד. (29) הסמיכות הכפולה (לבית הרה"צ < לביתו
של הצדיק; פשט מכמה וכמה פסוקים < פשטם של כמה מקראות) חביבה על עגנון מפני שהיא
דרך לשון חז"ל מובהקת.

ה. בין תיקון לשכלול

יש להבחין בין שני סוגים של התערבות יד העורך לפי הומרתם וחובת הציות להם: תיקון מזה ושכלול מזה.

מנגנון התיקון בא לשמור על צורת היחסים התחביריים הקלאסית מפני הסטיות הטיפוסיות מן התקן,³⁰ ואילו מנגנון השכלול מורכב יותר ונחרץ פחות, אך כמו התיקון אף הוא שומר על זיקה הדוקה למקורות ולכללים הנגזרים מלשונם.³¹

ואלה הסטיות מן התקן הדקדוקי, ותיקוניהן בצדן:³²

1. אי־התאמה במין הדקדוקי בְּקֶשֶׁר הַנְּשׂוּאִי
בעת ההוא (נמחק)
החכמה נחוץ < החכמה נחוצה
חרכ פיפיות עבר < חרכ פיפיות עברה
2. אי־התאמה במין הדקדוקי בְּקֶשֶׁר הַלּוּוֹאִי
ידיו הקדושים³³ < ידיו הקדושות
שני פעמים < שתי פעמים
3. אי־התאמה במספר
ונודע ומפורסים³⁴ דרכי המשכילים לתפוש נערי בני ישראל < ודרך המשכילים לתפוש נערי בני ישראל
עד אשר סמר שערות ראשו < עד אשר סמרו שערות ראשו³⁵
4. חסרון תווית היידוע בגרעין הצירוף התוארי
וחצי השנית נתן להרה"צ ר' שלמהלי < חציו לאותו צדיק וחציו להצדיק ר' שלמה שמע הטוב של אאמו"ר < שמע הנער

(30) גם הכתיבה המשכילית אינה נקיייה מסטיות אלו וכיוצא בהן ואין תמה. גם המשכילים ראשית חינכם במוסדות החינוך המסורתיים, וראשית קריאתם בספרות היראית. ואולם מתוכה גם צמחה הביקורת הנמרצת עליהם. (31) ליחס בין הדקדוק הנורמטיבי לדקדוק התיאורי וליחס בין שני אלה ובין הדקדוק ההיסטורי ראו עמדתו של זאב בן חיים בחיבורו 'לשון עתיקה במציאות חדשה', במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 63, הערה 19. (32) לכולן אסמכתאות מן המקורות ולפעמים אף חילוקי דעות בין המדקדקים, ואף על פי כן הם סטייה מן התקן. (33) השו"ת "ידי משה כבדים" (שמות יז, יב). (34) צורה זו מוכרת בכתיבי חסידים. (35) גם במבנה העומק של פסוקית זו אולי האי־התאמה הוא במין, שהרי בפסוק ישנו שם קיבוצי "תסמר שערות בשרי" (איוב ד, טו).

5. חסרון תווית היידוע גם כאשר הלוואים הם כינויי רמז הקפואים בצורתן המיודעת

מחכמה הלזו³⁶ < של חכמה זו (ואולי גם: בחכמה הלזו < בחכמה זו)

הא לך ספר הלזה < הא לך ספר

ובעבור שני שבועות הנ"ל³⁷ נסע אביו < אחר שני שבועות נסע אביו

6. יידוע ייתר בצירוף הסמיכות³⁸

יען שהי מהכת המתנגדים > יען שהיה מכת המתנגדים

אחרי שאתה מהכת החסידים < מאחר שאתה מכת החסידים

הדוגמה הראשונה אולי אינה צירוף סמיכות אלא צירוף של שם

ופסוקית זיקה שבו הכת (הזוקק) הוא שם קיבוצי הגורר לשון רבים

המתנגדים בפסוקית הזיקה. כך נהג המחבר החסידי גם במשפט הזה:

"ויען כי קצת מהמדקקים המה מתנגדים על דרך החסידות [...]

ע"כ הרחיקו אותם כת החסידים ואינם רוצים ללמוד מספריהם"

(וכך גם בגרסת עגנון).³⁹ וייתכן שאינה אלא גלגול לוואי של הנשוא

בפסוקית הסיבה שבאותו משפט עצמו: "ויען כי קצת מהמדקקים

המה מתנגדים על דרך החסידות". הצורה מתנגדים במקום זה היא

ספק נשוא שמני ספק נשוא פועלי. מכל מקום בשני המקומות סילק

עגנון את העמימות. את הקופולה המה הסיר מפסוקית הסיבה: "ויען

כי קצת מהמדקקים מתנגדים לדרך החסידות", ואת תווית היידוע

מן הנסמך: "כת המתנגדים".

7. תווית יידוע אחרי מילות היחס בי"ת ולמ"ד

בסתם שמות עצם שבהם בסיפור המקורי תווית היידוע אינה נבלעת

במילת היחס מחק אותה עגנון או השמיט אותה בגלגול תחבירי:

דברים הנכנסים להלב < דברים הנכנסים ללב

בכל השבוע בהעיר < בכל השבוע בעיר

בהעליי שעל בית אביו < בעלית בית אביו

(36) הלזו היא צורה קפואה במשמעותה המיודעת בלבד. השוו גם אל 'הלימוד הלזה'; 'הזמן

הלזה'. צורה זו מוכרת בכתבי חסידים. (37) אמנם ה"א בראש הצירוף 'הנזכר לעילי היא

ביסודה ה"א הזיקה, ויכולה אפוא להצטרף לשם לא מיודע, אך כשהיא מצטרפת לצורתו

המקוצרת המשמשת בתפקיד שמני היא כבר בגדר תווית יידוע לכל דבר. (38) הצירוף

'הפירוש האמת' (בשתי הגרסאות) הוא סוגיה לעצמה. (39) ההיתר בא מצד הנושא ההגיוני,

היינו החסידים, בני הכת.

ואולם בראשי התיבות של כינויי הצדיק בחר עגנון להפריד את מילת היחס ולהרחיקה מן השם:

להרה"ק < לאותו צדיק

להרה"צ < אצל הצדיק

להרה"צ < אצלו (פעמיים)⁴⁰

8. שני נסמכים לסומך אחד⁴¹

מגדולי וגאוני ישראל < מגדולי גאוני ישראל

גדולי וגאוני ארץ < גדולים וגאונים

דברי ועצת הצדיק < דבר הצדיק

עגנון בחר שלושה פתרונות לתיקון התופעה, אף לא אחד מהם על־פי התנ"ך, אך במקום אחר אימץ הסופר החסידי עצמו את דרך המקרא: "מבלי ידיעת אביך ובלי הסכמתו" (ולא 'מבלי ידיעת והסכמת אביך'), ובגרסת עגנון: 'בלא ידיעת אביך ובלא הסכמתו'.

כאמור, לעריכה נודעת מלכתחילה ובמתכוון השפעה החורגת מדקדוקי תיקוני הדקדוק, והיא ניכרת בעיקר בתחומים שבגדר מה שכינינו שכלול, שכישרון העורך נשקף בעדו במיטבו. השכלול או הטיפוח,⁴² כמו "לשון צחות", מביא בחשבוננו בחירות של טעם וכן הכרה בעושר האפשרויות ושליטה בשימוש בהן.

ההשמטות, התיקונים והשינויים המשתתפים במעשה השכלול והטיפוח מצטברים ומתארגנים לכלל תמונת עריכה שהיבטיה השונים ניתנים למיון על־פי שלושה יעדים: 1. גיבוש לשון מופת הנאמנה לתקן; 2. ליטוש אומנות הסיפור; 3. הנחלת המסר בדרך יעילה. לשון המופת תוצג כלשון מערכתית,

(40) פעם אחת נשמרה ה"א הידיעה לאחר למ"ד גם בגרסת עגנון: 'לתת להצדיקי'.
(41) מקובל עד היום על עורכים ומדקדקים שצירוף סמיכות בעל שני נסמכים אינו מתיישב עם התקן העברי. לדרכו של עגנון בתופעה זו ראו יוחנן ברויאר, "חילופי סגנון בכתבתו של עגנון על פי 'תמול שלשום'" מאתיים וחמישים שנות עברית חדשה, בעריכת חיים כהן, ירושלים תשס"ט, עמ' 105-139; משה גושן-גוטשטיין, "בין ספרות מופת לדקדוק נורמטיבי", לעגנון שי, ירושלים תשי"ט, עמ' 63-75. להיבטים נורמטיביים של תופעה זו בלשון עגנון ראו שם. חילופי נוסח במהדורות סיפורי עגנון הנוגעים לתופעה זו יידונו במקום אחר.
(42) הביטוי טיפוח בלשונו של זאב בן חיים (לעיל, הערה 34, עמ' 60 ואילך) נראה לנו מתאים גם לענייננו.

את אומנות הסיפור ידגישו אמצעי הקישור, ודרכי הצמצום ימחישו את יעילות המסר. לאחר אלה נדון בכמה תחבולות ספרותיות ובסוגיה המשלבית בתרגום היידי. שלושת היעדים והאמצעים הלשוניים מעורבים זה בזה. לפעמים הם חופפים זה את זה, ולפעמים הם כפופים זה לזה.

1. הבסיס המערכתי של לשון המופת

הלשון המופתית שעגנון שאף לגבש מיוסדת על התפיסה הקלאסית שלכל יסוד לשוני במערכת יש מקום או תפקיד 'נכונים'. במקום בחירה מזדמנת או שרירותית היא מציגה בחירה הימחנכת להציב כל מילה במקומה הנכון הן בציר הצירוף הן בציר הברירה. בעזרת כינויי הרמז עגנון מיטיב להציג את האופי המערכתי של הלשון המתוקנת, והתערבותו במצבת הכינויים מבדלת את הנרדפים לכאורה ומשיגה דיוק בשימושם. בסיפור המקורי כינויי הרמז הזה, הלזו, הלזה, הנ"ל, הנוכחי משמשים בערבוביה. לפעמים הם אינם מקפלים בתוכם כל מידע ואינם ממלאים תפקיד קישורי אלא הם משמשים מילות חלל או מילות מילוי. ואולם בעטו של עגנון הם נערכים מחדש לפי העניין ובהשראת המקורות: הלזה והלזו, שבמשנה הם כינויי רמז לרחוק, וכן הנוכחי - מומרים בהזה ובזו שהם כינויי רמז לקרוב, ואילו הנ"ל מומר באותו כמה פעמים. הנוכחי והנ"ל במקור החסידי אכן נראים שאולים ממשלב אחר, הזר לכתיבה האומנותית:

והמה מרחיקים הלימוד הלזה < והמה מרחיקים את הלימוד הזה
כי מחבר הספר הלזה < כי מחבר הספר הזה
האריך בפירושו על התורה בחכמה הלזו < האריך בפירושו על התורה בחכמה זו
הפרטים והכללים מחכמה הלזו < הפרטים והכללים של חכמה זו
שלא יוודע לאביך מהספר הנוכחי < שלא יוודע לאביך על הספר הזה
הרה"צ הנ"ל < אותו⁴³ צדיק
להרה"ק הנ"ל < לאותו צדיק

(43) אותו במשמע כינוי רמז - רק אצל עגנון. בסיפור המקורי אין אותו בא אלא לציון המושא.

שאלמוד בספר הנ"ל < שאלמד באותו ספר

ובמקום אחד כינוי הרמז הוחלף בצירוף השמני שהוא רומז לו:

ורבים מגדולי וגאוני ישראל חברו ספרים הרבה בזה < ורבים מגדולי גאוני ישראל
חברו ספרים הרבה בחכמת הדקדוק

רבים מכינויי הרמז הושמטו:

הא לך ספר הלזה ומשם תלמד; מסר לו הספר הזה; ולמדתי כמה דפים בספר הזה;
ובעבור שני שבועות הנ"ל; איך שהמלמד המשכיל הנ"ל פיתה אותו; ואביו הנ"ל;
אביך זקנך הנ"ל

ומקצתם נמחקו על הקשריהם:

נתהווה בזה; שלא יודע מזה; וידע מזה; כמה דיו נשפך על זה; והי אז הזמן הלזה

במסירה שבעל פה המספר נזקק תכופות לדאיקטים אנפוריים כדי לקשור את
פרטי המסופר זה לזה ולהבטיח רציפות והדיקות. את ההפרזה בכינויי הרמז⁴⁴
אפשר אפוא להסביר במקור האוראלי של הסיפור החסידי ששימר כאמור
כמה מתכונותיו גם בגרסה הכתובה. עגנון צמצם את תפוצת הדאיקטים אבל
נמנע מלבטל כינויי רמז המשמשים לספציפיקציה.

השקפתו של עגנון שהלשון בנויה מערכות מערכות ניכרת גם בשימושי
המילית אז. בכדיקת היקריותיה נגלית שיטת מיון עקיבה. מחצית מופעיה
במקור נמחקה בעריכתו, ומחציתם הושארה על-פי העיקרון הזה: כאשר
המילית היא מילת זמן (ובדרך כלל ניצב לאחריה עוד ביטוי זמן) הסיר אותה
עגנון מן הטקסט. לעיתים החליפה במילים אחרות ולעיתים מחק אותה כליל:

אף כי הי אז ילד צעיר לימים < ואף שעדיין היה ילד צעיר
והי אז בזמן אשר הרה"צ הנ"ל ישב עלי ארץ < באותם הימים היה אותו צדיק

(44) כמו גם רבים מתיאורי הזמן. ראו להלן.

יושב בחושך

ושם היי אז בעת ההוא גם מלמד אי' < היה שם עוד מלמד אחד
והיי אז הזמן הלזה (נמחק)

ואולם כאשר המילית חוצצת ומשמשת להדגשת מפנה שיש בו גם מטעמה
של תוצאה הניח אותה עגנון במקומה גם בגרסה הערוכה והמתורגמת:

ואח"כ אלמד עמך עקרי החכמה [...] ואז תבין כל מאמרי חז"ל
וימתקו לך בכמה מקומות פי' רש"י ז"ל ופסוקי תנ"ך ואז בוודאי תהיי לי לאוהב
נאמן

גור זאָלסט דײַך פּיהרען וויא דיינע עלטערן פּיהרען זײַך [...] ואז תתחזק ותראה
הצלחה בלימודך < רק תתנהג כמנהג אבותיך [...] ואז תתחזק ותצליח בלימודך

שתי הקבוצות נבדלות זו מזו גם בתכונות צורניות: השימוש הטמפורלי
מגולם בצורה הלא־מקושרת אז. היא אינה מוטעמת, ולאחריה עומדת צורת
העבר פעל, ואילו המילית החוצצת צורתה ואז. היא מוטעמת ואחריה באה
צורת יפעל המודלית.

על אף העקיבות המערכתית המרשימה יש בגרסת עגנון שני חריגים מן
העקיבות המנוגדים לכללי המחיקה המסתמנים בה: במשפט אחד נמחקה
הצורה המקושרת ואז, ובמשפט השני נוספה הצורה הלא־מקושרת אז. גם
אלה משקפים את שיקול דעתו הספרותי של עגנון:

מקור: אבל כאשר תגדל והיית לאיש⁴⁵ תבין מה חסרת ואז יהיה חסרון מבלי
להימנות ומעוות שלא יוכל להתקן
עגנון: אבל כשתגדל תדע מה חסרת ולא תהיה בידך עוד לתקן

המשפט בינארי ביסודו: הרישה היא פסוקית זמן, ובסיפה משפט ראשי
(התוצאה). המילית ואז חוצצת בתוך הסיפה בין ההבנה 'מה חסרת' ובין
חוסר האפשרות לתקן את המעוות. היא מבטאת הסתייגות (ואז = אבל אז)

(45) בהמשך נכתב "וחזקת והיית לאיש" (גם בגרסת עגנון) כדיוקו של הפסוק (מלכים
א' ב, ב).

ואת מה שנאמר לאחריה היא ממקדת כאילו הוא איבר שלישי העומד מחוץ למבנה הבינארי של המשפט. המיקוד יוצר מתח בין הבינאריות לשילוש, בייחוד מפני שבאיבר השלישי אין ייצוג לגוף השני הנשנה בפעלים כשתגדל, והיית, תבין, חסרת, דבר שמחזק את עצמאותו ובדלותו. מחיקת ואז בגרסת עגנון משווה למשפט את הבינאריות המאוזנת בין פסוקית הזמן לתוצאתה, והסיפה בנויה עתה משתי תוצאות רצופות המשלימות זו את זו לכלל משמעות אחת, היינו ידיעה מאוחרת מדי. ועוד זאת. הגוף השני הנשנה בפעלים תגדל, תדע, חסרת שב ומופיע בגרסת עגנון גם בחלק האחרון שבו הוא כינוי שייכות אנפורי בתיבה בידך, וגם הנושא ההגיוני בה. במשפט השני ראה עגנון צורך במילה שתציין מפנה, והוספתה מבטאת הבנה אחרת של הרצף וסגמנטציה אחרת של איברי המשפט:

מקור: גזר עליו אביו ז"ל שיספר לו את כל אשר קרהו [...] ספר נא לי את כל [...] הלא מוכרח אנכי לידע וסיפר לו כל המעשה

עגנון: גזר עליו אביו שיספר לו את כל אשר קרהו [...] וכן אמר לו ספר נא לי את כל [...] הלא מוכרח אני לידע. אז סיפר לו אבי מורי כל המעשה

נראה שמלבד הנופך הדרמטי שמוענק למסופר רצה עגנון להדגיש באמצעות המילית אז כי המהרש"ם לא מרצונו התוודה לפני אביו אלא רק לאחר שאביו יגזר עליו. יש כאן רמז לקונפליקט כלשהו עם האב ולהתלבטות בין הבטחתו של הנער למלמד שלו כי לא יגלה לאביו את הסוד ובין נאמנותו לאב, לצדיק ולאיסור ללמוד דקדוק. הווידוי והגילוי חותמים למעשה את תהליך חינוכו של הבן ואת שובו אל דרך הישר, והם מסמנים את ראשית חניכתו לתפקיד יראש על ישראלי כהבטחתו־נבואתו של הצדיק מפרמישלאן.

ז. אומנות הסיפור ודרכי הקישור

ליטוש אומנות הסיפור יודגם באמצעות דרכי הקישור. השינויים, התוספות והמחיקות שהטיל בהם עגנון פועלים לפישוט התחביר ולחיזוק הגיונו ואינם

מכוונים רק לשם בהירות המסר ולקליטה נוחה יותר של סיפור המעשה. מעריכתו של עגנון ניכר שרוח הלשון ובניינה המוצק היו לו תכלית חשובה לעצמה.

היעדר פסקאות וסימני פיסוק בסיפור החסידי גורם שימוש עודף בוי"ו החיבור, ועליו מונח עיקר נטל הקישור. בגרסת עגנון נוסף פיסוק, וממילא השימוש בוי"ו החיבור מצטמצם, ואת הרצף המונוטוני של המשפטים המחברים מחליפים משפטים קצרים ונפרדים:

מקור: הא לך ספר הלזה ומשם תלמד [...]

ואח"כ אלמד עמך עקרי החכמה [...]

ואז תבין כל מאמרי חז"ל היטב הדק.

ואך דבר קטן אבקש ממך

עגנון: הא לך ספר ובו תלמד,

אחר כך אלמד אני עמך עיקרי החכמה [...]

ואז תבין כל מאמרי חז"ל.

אך זאת אבקש ממך

וי"ו החיבור מיותרת לשיטת עגנון בייחוד כאשר נפתחת תמונה חדשה שבה שינוי במקום, בזמן או בעניין או כאשר הפועל (האגנט) מתחלף:

מקור: ובעת נסיעתו שאל את אאמו"ר הרה"ג וכו' זצ"ל אם ירצה ליסע עמו

והסכים

ונסעו שניהם

והי' אז בזמן אשר הרה"צ הנ"ל ישב עלי ארץ על ספסל נמוך ובחושך בחדרי

חדרים

עגנון: שאל אביו אותו אם רוצה לנסוע עמו.

אמר, רוצה אני.

נסעו שניהם יחד.

באותם הימים היה אותו צדיק יושב בחושך בחדרי חדרים על ספסל נמוך

מקור: והקריב אותו להרה"צ
ולקח הרה"צ והושיבו בין ברכיו
עגנון: הקריב אותו אצל הצדיק.
לקחו הצדיק והושיבו על ברכיו

הפרגמנטציה, בין שמעורב בה ויתור על וי"ו החיבור בין אם לאו, דורשת
קישורים מסוג אחר. כאשר במשפטים ארוכים, מחוברים ומורכבים רישה
וסיפה נפרטות לשני משפטים פשוטים עוקבים, ומקבל הפעולה (הפציינט)
במשפט הראשון הוא מבצע הפעולה (האגנט) במשפט השני, שמו או כינויו
מצוינים במפורש:

מקור: אף כי הי' אז ילד צעיר לימים הרגיש כל דבריו כי דבריו היו כגחלי אש
ושהה בחזרת הפסוק כמה פעמים

עגנון: ואף שעדיין היה ילד צעיר הרגיש בדבריו, כי דבריו היו כגחלי אש. שהה
הצדיק בחזרת הפסוק כמה פעמים

מקור: גזר עליו אביו ז"ל שיספר לו את כל אשר קרהו [...] ספר נא לי את כל [...] הלא
מוכרח אני לידע וסיפר לו כל המעשה
עגנון: גזר עליו אביו ז"ל שיספר לו את כל אשר קרהו [...] ספר נא לי את כל [...] הלא
מוכרח אני לידע. אז סיפר לו אבי מורי כל המעשה

הוא הדין למשפטים שוי"ו החיבור נשארת בהם על כנה:

מקור: אמר תיכף הרה"ק הנ"ל בזה הלשון [...] ונתן כל הכסף ממעשר לידו
עגנון: אמר אותו צדיק בזה הלשון [...]. ונתן לו זקני כל כסף המעשר
מקור: [...] שקיבל עליו בעת אשר הרה"ק וכו' מרוזין זלה"ה [זיכרונו לחיי העולם
הבא] הי' במאסר בארץ רוסיא וקיבל עליו לישב בחושך על כרעי המטה שבע שנים
עגנון: [...] מפני שהיה הרב הקדוש מרוזין יושב במאסר בארץ רוסיא וקיבל עליו
אותו צדיק לישב שבע שנים בחשיכה

שמו של דובר נזכר במפורש גם לשם ציון מעבר מן הדיבור הישיר בחזרה אל הסיפר:

מקור: ושם הי' אז בעת ההוא גם מלמד אי מהמשכילים [...] והתחיל [...] לדבר [...] באמרו [...] ומסר לו את הספר הזה
עגנון: היה שם עוד מלמד אחד מהמשכילים. [...] התחיל מדבר [...] באמרו [...].
והמלמד המשכיל מסר לו את הספר

שלא כיחידות שיח ארוכות משפטים מורכבים קצרים אינם נחלקים אלא מתגלגלים בשלמותם למשפטים פשוטים בעזרת פתרונות מורפולוגיים. פסוקיות משועבדות מטיפוסי תוכן ולוואי מוחלפות ברכיבי משפט המקושרים זה לזה:

ואז יהיה... מעוות שלא יוכל להתקן < ולא תהיה בידך עוד לתקן (אגב ההתרחקות מן הפסוק)
והי' אז בזמן אשר הרה"צ הנ"ל ישב < באותם הימים היה אותו צדיק יושב שב לבית אביו אשר דר מחוץ לעיר < שב לבית אביו שמחוצה לעיר⁴⁶
פיתה אותו [...] שיתחיל ללמוד מעט דקדוק < פיתה אותו ללמוד דקדוק

עגנון לא נמנע לחלוטין משעבודים מתבקשים, אך דרך הטיפול בהם נאמנה למגמות שהסתמנו עד כה. עגנון הרבה להמיר את מילית הזיקה התנ"כית המובהקת אשר במילית ש- (ואת כאשר בכש-), אך הרבה פחות החליף בה את המילית כי. המרות אלה משקפות העדפת מילית זיקה האופיינית ללשון חז"ל, אבל לפעמים הן תיקון של ממש כמו בשני המשפטים האלה:

מקור: כי כן היה דרכו תמיד [...] להוביל את כסף מעשר אשר נהג כל ימי חייו להפריש מהריוח ונתן תמיד החצי מהמעשר להרה"ק

עגנון: שכן היה נוהג [...] להביא לו את כסף המעשר שכל ימיו נוהג היה להפריש

(46) פסוקית הלוואי 'אשר דר מחוץ' מוסבת אל האב, ואילו 'שמחוצה' מוסבת אל הבית.

מן הריווח ונותן⁴⁷ חציו לאותו צדיק

מקור: עתה נודע לי מה שאמר הרה"צ כי רוח"ק דיכר בו כי מחבר הספר הלזה וגם המלמד המה מכת ש"צ ימ"ש

עגנון: עתה אבין את דברי⁴⁸ הצדיק, שרוח הקודש דיכרה בו, כי מחבר הספר הזה וגם המלמד המה מכת שבתאי צבי ימח שמו

המיליות אשר, כי וש- אינן חופפות זו לזו בכל שימושיהן. שטח הפעולה של ש- הוא הנרחב ביותר, וכמעין מילת קישור נסיבתית היא יכולה לשאת גם דר-משמעות, ואילו אשר אינה יכולה לפתוח פסוקית סיבה, וכי אינה יכולה לפתוח פסוקית לוואי. החלפת אשר וכי במילית ש- מאפשרת אפוא לקרוא את הפסוקיות המשועבדות כפסוקית סיבה במשפט הראשון וכפסוקית לוואי במשפט השני במקום שגרסת המקור מעמידה רצף לא הגיוני של חלקי משפט שתפקידם התחבירי רעוע.

ה. בהירות המסר וסוד הצמצום

הסיפור בגרסתו המקורית ובגרסתו העגנונית הוא סיפור דידקטי ולקח בצדו. עגנון לשיטתו נתבע למידה של איפוק וריסון ולניסוח חסכוני וממוקד, כפי שהעיד בעצמו בפתח האנתולוגיות 'ימים נוראים' ו'אתם ראיתם'.⁴⁹ הוא צמצם את השימוש ברטוריקה של העצמה, ובייחוד השמיט פסוקים הגוררים משמעויות עודפות וצירופים תנכ"יים המוסיפים לסיפור שגב, פאתוס ודרמטיות מכאן וארכאיות וקדושה מכאן. כל אלה יודגמו במקום אחר. כמו כן עגנון סילק עודף הערכה ונמנע מלהשתמש שימוש מופרז בתארים. את מקום העודפות הלשונית ממלאות הכרעות הנובעות משיקולים פונקציונליים, כמו דילול נרדפים, כפל לשון וגרירות ומחיקת טאוטולוגיות והשלמות מסבירות ומרחיבות:

(47) תחילה נכתב: 'והיה נותן'. (48) לפי כתב היד התלכט עגנון בין אדע, אבין, נודע לי מה שאמר. (49) ראו לעיל, הערה 8.

כהרגלו עד-כה; העת-והזמן; בחנם על-לא-דבר; כאשר שמע וראה < כשמוע
שתעלים מאביך את אשר דברתי עמך שלא-יודע-מזה (וכן: להעלים מאתך שלא
יודע לך)

חברו ספרים הרבה וכמה דיו-נשפך-על-זה
ונודע ומפורסים דרכי המשכילים מאז-גם-עתה
אחר כך, כאשר נשקט מעט
כבר הי' לו שם בין החיים כמאמר החכם וכי
כי החכמה הלזו נחוץ מאוד לידע-דרך-הלימוד
פיתה אותו בדברי-מוסר
הא לך ספר הלזה ומשם תלמד הדרך אשר תלך לבוא אל החכמה-פנימה

רבים מתוארי הזמן הנפוצים מאוד במקור נמחקו מן הגרסה הערוכה כליל:

אז בעת ההוא; מאז גם עתה; ובעת נסיעתו; והיה אז הזמן הלזה; אז בזמן אשר;
כעת; תיכף; עד כה; תמיד

פעלים פריפרסטיים מומרים בפעלים פשוטים:

תראה הצלחה < תצליח
נתתי לו אמן < האמנתי

כאשר אחד הרכיבים מסמן אספקט הוא נמחק והושאר הגרעין הסמנטי
לבדו:⁵⁰

פיתה אותו שיתחיל ללמוד מעט דקדוק < פיתה אותו ללמוד מעט דקדוק
איך תוכל להבין < איך תבין

(50) נמחקה גם הדוגמה "הדרך אשר תלך לבוא אל החכמה פנימה".

צירופים שמנייים אף הם מצטמצמים למילה יחידה בדרך ההמרה או בדרך המחיקה:

שום חיש מינות < שמיץ מינות
האיש המחבר < המחבר
כל ימי חיו < כל ימיו

וקישורים מורכבים משתי מילים הומרו למילות קישור יחידות: ⁵¹

יען ש ויען כי הוחלפו במילית כי, הצירוף אם אולי במילית שמא והצירוף כפי הנהוג בצירוף היחס כנהוג.

בסיפור שבעל פה פעולות ומקומות החוזרים ונשנים נועדו להבטיח את הקשב ולהקל על המאזינים לעקוב אחר התפתחות הסיפור. עגנון, שביקש לעצב סיפור שבכתב, השמיט אחת מהיקרויותיהם:

ולקח והצניע אותו בהעליי שעל בית אביו ולמד שם איזו דפים בהעליי-הנ"ל
וביום ועש"ק [וי ערב שבת קודש] שב לבית אביו אשר דר מחוץ לעיר ולמד בזה
הספר שני פעמים בעש"ק

ובעבור שני שבועות הנ"ל נסע אביו ז"ל לעיר פרעמישלאן [...] ובעת נסיעתו
שאל את אאמו"ר הרה"ג וכו' זצ"ל אם ירצה ליסע עמו

וכאשר בא אבי זקוני ז"ל עם אאמו"ר זלה"ה לבית הרה"צ ז"ל היה חושך...
וכאשר בא להבית אמר תיכף הרה"ק הנ"ל

...שקיבל עליי בעת אשר הרה"ק וכו' מרוזין זלה"ה היי במאסר בארץ רוסיא
וקיבל עליי לישב בחושך על כרעי המטה שבע שנים

(51) גם מטעמי עדיפות לקורפוס אחד על קורפוס אחר.

ונתן תמיד החצי מהמעשר להרה"ק ר' מאירל זצ"ל הנ"ל וחצי השנית נתן להרה"צ ר' שלמה הלי (< ונותן חציו לאותו צדיק וחציו להצדיק ר' שלמה) ⁵²

ט. עוד לטיפוח הסיפור

עקרון הצמצום הוא למעשה הצד השווה של מרבית התיקונים שנידונו בשלושת הפרקים האחרונים, שהשכלול והטיפוח עומדים במרכזם. השימוש המופרז בכינויי הרמז (שנידונו בפרק ו), במיליות חיבור ושעבוד (שנידונו בפרק ז) ובחזרות, בטאוטולוגיות ובפריפרזות (שנידונו בפרק ח) בולט לעינינו בסיפור המקורי בייחוד מפני שעגנון טרח כל כך לדלל אותו.

ההפרזה בהסברים ובהנמקות מקלקלת גם את השורה הספרותית ולא רק את השורה הלשונית, כמו שאפשר ללמוד מן המשפט הזה:

גרסת המקור: היה חושך כמעט שנפל על הרה"צ ז"ל לולי שהחזיקו ואחזו בידו מי שהי רגיל ומורגל שם וידע מזה

גרסת עגנון: היה חושך וכמעט שנפל על הרב הצדיק לולי שהחזיקו ואחזו בידו

בגרסת המקור הכינוי הדבוק בפעלים 'החזיקו ואחזו' הוא קטפורי ומוסב אל פסוקית הנושא (מי ש...), ובזאת הוא גורם עמימות: מי הוא המציל? ספק הצדיק ספק אדם אחר מבאי ביתו. עגנון בחר להשמיט את פסוקית הנושא במקום לערוך אותה, ואת הכינוי הקטפורי עשה לכינוי אנפורי חד-משמעי המופנה אל הצדיק. גם הצד הספרותי יוצא נשכר מן המחיקה. גרסת המקור תולה את הצלת הנער בגורם מעשי שנלמד מן הניסיון היום-יומי: ההיכרות עם המקום מסייעת להבחין בעצמים בחושך, ואילו המחיקה שמחק עגנון

(52) ודוגמה למחיקה בשלבים: "נפל בדעתו אם אולי נכון ליתן כעת להרה"ק הנ"ל את כל מעות המעשר שיש לו כעת" (גרסת המקור). בגרסת היסוד של כתב היד מחק עגנון את היקרות כעת הראשונה והשאיר את השנייה, אולם לבסוף מחק גם אותה, וזו גרסת הדפוס: "נפל בדעתו של זקני שמא נכון לתת לאותו צדיק את כל כסף המעשר שבידו".

יוצרת מן החלק הנשאר מטפורה המשמשת הטרמה (אנטיסיפציה) לסצנת הצלת הנער מן המעידה המוסרית-הדתית שבלימוד הדקדוק.⁵³ יש שמחיקה אחת תמימה לכאורה משיגה תוצאה מורכבת. בנוסח שלהלן עגנון ויתר על יתרון ספרותי אחד לטובת יתרון ספרותי אחר:

להטותם מני הדרך דרך התורה והיראה ולנטוע בלבם רוח העת והזמן < להטותם מדרך התורה והיראה לרוח הזמן

עגנון ויתר על הסימטריה הניגודית ועל החידוד הלשוני להטותם/לנטוע. הוא העדיף להצטמצם בפועל אחד ולמצות עד תום את כל השלמותיו: 'להטותם מן... ל...'. עוד רווח אפשרי הוא הדו־משמעות שבצירוף 'לרוח הזמן' הרומז גם לשימוש אדוורביאלי כשימוש של הצירוף התנ"כי 'לרוח היום'.

כמו למחיקות, גם לגלגולים דקדוקיים נודעת השפעה ברמה הספרותית כבמשפט שלהלן. בשתי הלשונות המשמשות בסיפור החסידי המודליות באה לידי ביטוי במקור: בעברית - בצורות יפעל המלוות בשי"ן הזיקה, וביידיש - באמצעות פועל העזר זאלן. את כל מופעי המודליות המיר עגנון בצורת הציווי:

ואך דבר קטן אבקש ממך שתעלים מאביך את אשר דברתי עמך שלא יודע מזה ותצניע את הספר הלזה מעיניו < ואך זאת אבקש ממך העלם מאביך את אשר דברתי עמך והצניע⁵⁴ את הספר הלזה מעיניו

זכור היטב שלא תשמע לשום אדם ולא תלמוד בשום ספר < אל תשמע לשום אדם ואל תלמוד בשום ספר

זאָלסט נישט הערין קיינעם מען < אל תשמע לשום אדם
אין זאָלסט תמיד פּרעגין פריהער דיין טאַטען < ושאל תמיד את אביך

(53) גם בקריאה הפלאית של מחשבות האב ולבטיו כשאלת חלוקת המעשר אפשר לראות הטרמה ליכולתו של הצדיק לראות בחוש שהנער נתון להשפעת המלמד המשכיל.
(54) בכתב היד נכתב תחילה 'הצנע', שהיא הצורה התקנית (כמו 'העלם' הקודם לו), ואולם עגנון חזר בו ותיקן לצורה הלא־תקנית הצניע. הנושא הזה יידון במקום אחר.

הדוגמה הראשונה מובאת מדברי השידול של המלמד המשכיל ושאר הדוגמאות מדברי רבי מאיר, הצדיק מפרמישלאן. לכאורה יש כאן תיקון גורף שמניעו דקדוקיים פורמליים גרידא. אך השוואה בין שני אופני הרצאת הדברים – דברי המשכיל מכאן ודברי הצדיק מכאן – מלמדת שלשלוש הדוגמאות מדברי הצדיק יש משמעות נלווית. דברי השידול של המלמד המשכיל ללמוד דקדוק בנויים מרצף טיעונים רציונליים, והתוצאות הצפויות של לימוד הדקדוק הגיוניות: הדקדוק מסייע להבנת מקורות היהדות למן התנ"ך ועד ספרות החכמה, ואילו האיסור ללמוד דקדוק, היוצא מטעם הצדיק, הוא בנוסח הוראה סמכותית שאינה צריכה הנמקה, ולצד הצו הנחרץ נשמעת הבטחת גמול שיש בה מן הברכה והנבואה. המרת הצורות המודליות בצורת הציווי בשלוש הדוגמאות האלה מחזקת אפוא את תוקפו של האיסור ומדגישה את מקור הסמכות הדתי של האוסר.

לעומת החזרות העודפות שעגנון נמנע מהן בגרסתו הערוכה (לעיל, פרק ו'), הדוגמאות שלהלן מלמדות כי יש שהחזרה היא תחבולה ספרותית הבונה אנלוגיה מכוונת:

מקור: ובעת נסיעתו שאל את אאמו"ר הרה"ג וכו' זצ"ל אם ירצה ליסע עמו
והסכים

עגנון: שאל אביו אותו⁵⁵ אם רוצה לנסוע עמו. אמר, רוצה אני

השימוש האנלוגי באותה צורה ממש – רוצה – מהדק את הקשר בין השאלה לתשובה ומסמיך את הזמנת האב להיענות הבן כאילו אחת הן.

מקור: הרה"צ הנ"ל יושב עלי ארץ על ספסל נמוך ובחושך בחדרי חדרים [...] בעת אשר הרה"ק וכו' מרוזין ולה"ה הי' במאסר בארץ רוסיא

עגנון: היה אותו צדיק יושב בחושך בחדרי חדרים על ספסל נמוך, מפני שהיה הרב הקדוש מרוזין יושב במאסר בארץ רוסיא

(55) הסבר לדחיקת המילה אותו לסוף הפסוקית (ולא כסדר הצפוי 'שאל אותו אביו').

הזדהות רבי מאיר עם הרוזינר החבוש בבית המאסר, המתבטאת בישיבתו בתנאי השפלה, מקבלת משנה תוקף מכוח הישנות אותה התבנית ואותן המילים הנוצקות בה: 'יהיה יושב'.

י. היידיש ומשלבי העברית

התרגום מן היידיש זימן לעגנון אתגרים לשוניים וספרותיים. היידיש נגלית בסיפור החסידי גם בגופה וגם בתחפושת עברית. הצרכות ומיליות הן מן המועדות ביותר להשפעת סובסטראט זר. ואולי זו הסיבה ליחס הטהרני של עגנון אל הנמצא במובאות אלה:

הא לך ספר הלזה ומשם תלמד < הא לך ספר ובו תלמד

הפרטים והכללים מחכמה הלזו < הפרטים והכללים של חכמה זו

מתנגדים על⁵⁶ דרך החסידות < מתנגדים לדרך החסידות

שלא יודע לאביך מהספר הנוכחי < שלא יודע לאביך על הספר הזה

פשט מכמה וכמה פסוקים < פשטם של כמה מקראות
ולמד שם איזו דפים < ולמד שם כמה דפים (ולהלן: ולמדתי איזו דפין מהספר הזה
< ולמדתי כמה דפים בספר)

ליסע בכל פעם להרה"ק [להרב הקדוש] < נוסע אצלו פעם בפעם

תקצוץ מהפיאות < תקצוץ בפיאותיך

והסיר את הכובע עם היארמעקע < והסיר את הכובע ואת הירמולקה

(56) אם מתערב בהצרכה הפועל חולק על ההתערבות יכולה להיות תוצאת השפעה חיצונית של 'חולק זיין אויף היידי או אנלוגיה פנים-לשונית עברית ליחולק עלי'.

וסיפר לו [...] איך שהמלמד המשכיל הנ"ל פיתה אותו < אז סיפר לו [...] שהמלמד המשכיל פיתה אותו

נהג את עצמו לגלח את ראשו (נמחק)

ביידיש לפועל נעמען יש תפקיד דקדוקי, והוא גם פועל-עזר להתחלת פעולה (אינקואטיבי). גם הפועל לקח בשתי הדוגמאות שלהלן הוא ספק בבואה לפועל נעמען היידי ולתפקידו הדקדוקי.⁵⁷ מכל מקום, בין שעגנון הכיר בכך ולכן פסל שימוש זה ובין שלא סבר כן, בגרסתו לקח משמש כפשוטו, וכינוי המושא הנוסף מונע אותו מלשמש פועל-עזר:

ולקח והצניע אותו < לקחו והצניעו
ולקח הרה"צ והושיבו בין ברכיו < לקחו הצדיק והושיבו על ברכיו

עניין מיוחד מעורר תרגום קטעי היידיש לעברית.⁵⁸ שילוב קטעי דיבור ביידיש בטקסטים חסידיים וגם תרגומם לעברית בעיבודים ספרותיים אינם יוצאי דופן, אך בסיפור הזה ובמסר שלו הם נטענים משמעות סגולית, שכן הדיבור היידי בפי הצדיק 'משחרר' או 'פוטר' את הרבי מלאסור בלשון העברית על לימוד דקדוקה, ואילו תרגום דברי הרבי לעברית מעצים את הסתירה שבין האיסור ללמוד דקדוק עברי ובין שכלול הלשון והסיפור בעזרת אותו דקדוק עצמו.

לשון החלק המתורגם נבדלת מלשון החלק הערוך בכמה תווים לפי מפתח משלבי. בחינה קרובה מעלה כי עגנון מציע לשון שלישית המתווכת בין היידיש ובין המגמה השלטת בגרסתו הערוכה. התנועה בין המשלבים כרוכה במעבר מן הדימוי הנמוך של היידיש אל הדימוי הנעלה של העברית, והלשון השלישית היא פרי הגבהה יחסית: עגנון מתרגם את היידיש⁵⁹ המדוברת של הרבי למשלב עברי נמוך מן המשלב המשמש אותו בלשון הכתב של הסיפור

(57) קשה להכריע. ראו: Moshe Taube, *Verbal Hendiadys in Yiddish*, גרסת המרשתת http://ling.huji.ac.il/Staff/Moshe_Taube/docs/Hendiadys.pdf
(58) לקראת סוף הסיפור הרבי חוזר בעברית על חלק מדבריו שקודם לכן נאמרו ביידיש.
(59) ראוי לציין שבקטעים המתורגמים עגנון לא קיצץ.

כולו, ובלשון התרגום יש מבטאים שהוא עצמו סילק במקומות אחרים. שלוש התופעות המובאות להלן מדגימות כיצד עגנון מתרחק מן העברית של גרסת המקור, אך חוזר ומסתייע בה בתרגום כדי להתקרב אל היידיש. הדוגמה הראשונה מראה את ההבדל בין קטע ערוך לקטע מתורגם. בקטע הערוך עגנון מחק פעמיים את תואר הפועל תמיד ונתן תחתיו צורות דקדוקיות המביעות הרגל, ואילו בקטע המתורגם השאיר אותו כלשונו ביידיש או בשינוי סדר המילים בלבד:

עריכה: היה דרכו תמיד < היה נוהג

ונתן תמיד < ונתן

תרגום: וויא ער איז זיך תמיד נוהג < כדרך שהוא נוהג תמיד

אין זאָלסט תמיד פּרעגין פריהער דיין טאַטען < ושאל תמיד את אביך

במילה יותר עוד הגדיל עגנון לעשות. את גרסת המקור להבעת היתרון יפה יותר מן ערך על ידי השמטת מילת היתרון וכתב יפה מן, ואילו בתרגום הוסיף אותה, ולא זו בלבד אלא גם הציב אותה לפני התואר וכתב יותר גדולי בסדר מילים שאינו תקני ואינו קלאסי:

עריכה: אין לך יפה יותר מהצניעות < אין לך יפה מהצניעות

תרגום: איז דען נאך דאָ אַ גרעסערער אָרמאַן וויא מאיר < וכי יש עני יותר גדול ממאיר

ולבסוף, את התיבה החצי המיר עגנון בתיבה חציו, אך את נור דיא העלפטי תרגם רק את החצי:

עריכה: אשר נהג כל ימי חייו להפריש מהריווח ונתן תמיד החצי מהמעשר להרה"ק ר' מאירל [...] וחצי השנית נתן להרה"צ ר' שלמהלי ז"ל מאוזערנא < שכל ימיו נוהג היה להפריש מן הריווח ונתן⁶⁰ חציו לאותו צדיק וחציו להצדיק ר' שלמה ז"ל מאוזרנא

(60) תחילה כתב "היה נותן" ובקולמוס שני מחק את הרכיב היה והשאיר 'נותן' בלבד, אולי כי חשב שהרכיב היה חל על 'נוהג' ועל 'נותן' כאחד.

תרגום: דאס גאנצע געלד פין מעשר [...] אוידער [...] נור דיא העלפט < את כל כסף המעשר [...] או [...] רק את החצי

הרושם הוא שעגנון רצה לשמר את ההיררכייה של חלקי הטקסט כמו בסיפור המקורי: מה שהיה עברי, מעובד עתה לעברית מלוטשת יותר, ומה שהיה יידיש מתורגם לעברית מלוטשת פחות כדי לקרב אותה או לרמוז לקרבת-מה לעברית היראית ולהשפעת היידיש עליה.⁶¹

יא. מסקנות וסיכום

הציר המרכזי שהסיפור סובב עליו הוא הדקדוק, ולפיכך אין מתאים ממנו ומהשוואת שתי גרסאותיו⁶² לבחינת שאלת הדקדוק הן בחברה המתוארת בסיפור הן בתפיסתו של עגנון. בדיקה שיטתית של תיקוני עגנון, אשר במכת ראשון נראים מעשה תמים והרמוניסטי, חושפת את אופייה הטעון של התמורה שחלה בטקסט מן הדרך שבה העלה אותו צבי שבדרון, בנו של מהרש"ם, על הכתב אל הדרך שבה כתב אותו עגנון האמן המודרני.

התוצא הנצבר של תיקוני עגנון הוא אפוא האחדה הנשמעת לצו הדקדוק. בדרך הפרדוקס המסר האנטי־דקדוקי זוכה לחידוד ולמיקוד מכוח המעשה החותר תחתיו ומעמיד מסר חדש ומנוגד. בלי לשנות את מהלך הסיפור

(61) דוגמה זו מסופקת בגלל שכנתה, שעגנון הוסיף בה את התיבות 'לתת לוי שאין להן מקבילה בנוסח היידי: אוידער וויא ער איז זיך תמיד נוהג נור דיא העלפט < או כדרך שהוא נוהג תמיד לתת לו רק את החצי (המילים 'געבין מאירן' שברשימה מכוונות בו גם אל הסיפה). הנטייה הטבעית של עגנון הייתה אולי לדרך הרגילה במקרא כמו שנהג גם בפועל נסע: 'ליסע עמו < לנסוע עמו', ובבחירה מדעת אימץ דרך הפוכה. לעומת זאת, בצורות לישב ולידע לא נגע. ליסע וליתן הם פעלים מגזרת פ"נ, והפעלים לישב ולידע הם פועלי גזרה פ"י. כאמור, העריכה לא נשלמה, ולכן אין לחרוץ משפט לכאן או לכאן. (62) וראויות לציון עבודותיו של ד"ר חיים שטרן המנוח בנושא זה: דרכו של עגנון כעורך לשוני של מקורותיו בימים נוראים, רמת גן תשמ"ט (עבודת גמר); עגנון כעורך לשון מקורותיו (דיסרטציה), רמת גן תשנ"ו; "שינויי לשון במעשה העריכה של ש"י עגנון שמקורם ביחסו אל מנהגי ישראל". ביקורת ופרשנות, 29 (תשנ"ג), עמ' 143-152; "מילות היחס בלשונו של ש"י עגנון על רקע מקורותיו הלשוניים", לשוננו, סד, ג'ד (תשס"ב), עמ' 245-264. וראו גם לעיל, הערה 17.

עגנון התיר את לימוד הדקדוק, ובמעשה העריכה גילם אשכול של ערכים משכיליים, ובהם שקיפות, היגיון ותואם בין בהירות המחשבה לצחות הלשון. אי אפשר שלא לראות במעשיו של עגנון ביטוי למתח בין המספר היראי המסורתי ובין האמן המודרני, מעין אימוץ עמדה המתעמתת עם התפיסה היראית. אף על פי שעגנון הצהיר לא אחת על חיבתו ללשון היראית ובלשון המשכילים ראה את האשמה בניתוק העברית ממקורותיה, עריכתו מעידה שנהג במקורותיו מנהג משכיל ואומן מודרני. הקו הרצוף שנמתח בין תיקונו אלו לדרך שבה תיקן את יצירותיו שלו ממהדורה למהדורה יידון במקום אחר.

גם ביאליק וגם גרשם שלום עמדו איש איש בדרכו על המתחים שבין המספר היראי לסופר האמן ואלו שבין המסרים היראיים לדרך הבעתם. ביאליק כתב ש"אלמלא כתבו החסידים כשם שהיו צריכים לכתוב לפי רוחם והפילוסופיה שלהם ואש לבם וההומור המקורי שלהם – היו כותבים כעגנון"⁶³, ושלום כתב על 'והיה העקוב למישורי': "ואם כי הספר כתוב לא בסגנון 'ספרי יראים', הרי הוא כתוב בסגנון שהיו 'ספרי יראים' נכתבים בו אילו נתחברו בידי אמנים גדולים"⁶⁴.

בעיית הדקדוק נושאת אפוא על כתפיה את זיקת הסיפור למציאות הסוציו-תרבותית והסוציו-לשונית בשני הקשרים היסטוריים: בעת שבה התרחש ובעת שבה נערך. בסטייה קלה מן ההבחנה של רוברט ויימן⁶⁵ אפשר להבחין בין מובן העבר (*past meaning*) של סיפור ובין תקפותו בהווה (*present significance*) ולומר שמצד אחד הסיפור 'תלמוד לשון עברי' מסגיר את משמעותו הדתית-הרעיונית של פולמוס הדקדוק במאה ה-19 הארוכה, ומצד אחר הוא מעיד שהדקדוק היה ונשאר סוגיה שחשבונה לא נגמר גם בהווה העגנוני. לעניין העבר, הסיפור חושף את אופיים החתרני של לימוד הדקדוק ולימוד הלשון העברית מחמת האיום שנשקף מהם לחברה המסורתית. לעניין ההווה, מן הסיפור נשמעת המשאלה להעמיד לספרות

(63) בדפדפת שנדפסה בירושלים כשנת תרצ"ב לרגל ההוצאה לאור של ארבעת הכרכים הראשונים של כל סיפורי ש"י עגנון (ברלין תרצ"א-תרצ"ב). (64) גרשום שלום, 'ש"י עגנון - אחרון הקלאסיקאים העבריים?', משא, למרחב מיום ד באדר ב תש"ל, עמ' 1. (65) Robert Weimann, 'Past Significance and Present Meaning in Literary History', *New Literary History*, 1 (1969), pp. 91-109.

העברית המודרנית מעין 'נוסח' במובן המנדלאי, דגם קלאסי מעודכן ללשון מופת. שאיפה זו עולה גם מן התכתובת הממושכת בין עגנון לידידו הבלשן חנוך ילון.⁶⁶

מורכבות עמדתו של עגנון בסוגיות שבין מסורת למודרנה ובין קודש לחול אינה צריכה ראייה, אך בחינתה מבעד למלאכת העריכה בסיפור שלפנינו חושפת בה רובד נוסף.

גם אם דרכו של עגנון בעריכת סיפור זה אינה נבדלת מדרך טיפולו בסיפורי היראים באשר הם וגם אם מגמת פניו בה עולה בקנה אחד עם דרכו בעריכת לשונו שלו, המשמעות הרעיונית שלמעשה העריכה על-פי הדקדוק מקבלת בסיפור זה משנה טעם מכוח נושאו ומכוח תוכנו ומסקנותיו שהדקדוק במרכזם. עצם העיסוק במעמד הדקדוק הוא המעניק לתיקוני עגנון את ייחודם ואת משקלם, שכן הוא נוגע הלכה למעשה באחד ממוקדי העימות הרעיוני שליווה את צמיחת הספרות העברית החדשה מראשיתה.

תחיית הלשון העברית המדוברת הקהתה במעט את העוקץ שבהשתתת הלשון על אדני הדקדוק. האיום שנשקף מן הדקדוק פג, והתקנת הלשון על-פי הדקדוק נחשבת מהלך טבעי בגיבוש העברית ללשון ספרות מודרנית. ואולם סיפור זה אינו מניח לקבל את הדברים האלה כפשוטם. הוא מנכיח את המחלוקת בעניין הדקדוק, מטעים את החתרנות שבקביעת עמדה במחלוקת זו, וקושר אותן בעשייה האמנותית של עגנון.

(66) ראו: ברכה פישלר, "והאר עיני בהערותיך היקרות: חליפת המכתבים בין חנוך ילון וש"י עגנון (תר"ץ-תשכ"ח)", קובץ עגנון, ב, ירושלים תש"ס, בעריכת אמונה ירון ואחרים, עמ' 290-225. וראו גם: ברכה פישלר, "עגנון, ילון וטור הלשון: שיקולי הסופר, הבלשן והפוסק בסוגיית הנורמטיביות", ספר רפאל ניר: מחקרים בתקשורת, בבלשנות ובהוראת הלשון, בעריכת אורה שורצולד, שושנה בלום-קולקה ועלית אולשטיין, ירושלים תש"ס, עמ' 144-165.

נספח

טור א: צבי שבדרון, 'אהל שם', שלום מרדכי
הכהן שבדרון, דרכי שלום, בילגורייא תרפ"ט.

טור ב: ש"י עגנון, ספר סופר וסיפור,
ירושלים ותל אביב תשל"ח, עמי קלג'קלה.

וזה החלי א

תלמוד לשון עברי
דבר זה סיפר לנו בנו של הגאון ר' שלום מרדכי הכהן
מברזאן.

(א) כאשר היי כבן שש או שבע שנים

כבר היי לו שם בין החיים

כמאמר החכם גם במעלליו יתנכר נער ומאמר חז"ל

ביצין ביצין בקטפי ידיעה

למד אצל מלמד א' ירא השם

ושם היי אז בעת ההוא גם מלמד א' מהמשכילים

ונודע ומפורסים דרכי המשכילים מאז גם עתה לתפוש

נערי בני ישראל

להטותם מני הדרך דרך התורה והיראה ולנטוע בלכם

רוח העת והזמן

וכשמעו שמע הטוב של אאמו"ר הרה"ג וכו' זלה"ה

הולך וגדול

התחיל בחלקקות שפתיו לדבר אל לבו דברי פיתוי

באמרו הכי יש לך יד בחכמת הדקדוק

הלא החכמה הלזו נחויץ מאוד

לידע דרך הלימוד

כי בלא זה אי אפשר להבין

פשט מכמה וכמה פסוקים

ורבים מגדולי וגאוני ישראל חברו ספרים הרבה בזה

וכמה דיו נשפך על זה

וגם רש"י הקדוש זלה"ה האריך בפירושו

על התורה בחכמה הלזו

כשהיה אותו גאון כבן שש או כבן שבע שנים
כבר היה לו שם.

למד אצל מלמד אחד ירא שמים.

היה שם עוד מלמד אחד מהמשכילים.

ודרך המשכילים

לתפוס נערי בני ישראל,

להטותם מדרך התורה והיראה לרוח הזמן.

וכשמעו שמע הנער

התחיל מדבר עמו דברי פיתוי,

באמרו הכי יש לך יד בחכמת הדקדוק?

הלא החכמה הזאת נחוצה מאוד,

כי בלעדיה אי אפשר להבין

פשטם של כמה מקראות,

ורבים מגדולי גאוני ישראל חברו ספרים הרבה בחכמת

הדקדוק,

וגם רש"י ז"ל האריך בפירושו

על התורה בחכמה זו,

ואיך תוכל להבין מאמר ברש"י
אם לא תדע ותבין
הפרטים והכללים מחכמה הלזו
ועתה אין אתה יודע עד מה
אבל כאשר תגדל והיית לאיש
תבין מה חסרת
ואז יהיה חסרון מבלי להימנות ומעוות שלא יוכל
להתקן

והקולר יהי תלוי בראש המלמד שלך שלא למד אתך
אבל בזה לא תמלא ידיעתך
כי גירסא דינקותא נשאר חקוק לעד ולא כן במלאת
הימים

ע"כ איעצך ויהי ד' עמך
וחזקת והיית לאיש

אנכי אלמדך אך מקודם אפתח לך הפתח והשער
הא לך ספר הלזה ומשם תלמד
הדרך אשר תלך לבוא אל החכמה פנימה
ואח"כ אלמד עמך עקרי החכמה
ותשבע נחת ועונג ואז תבין כל מאמרי חז"ל היטב
הדק.

ואך דבר קטן אבקש ממך
שתעלים מאביך את אשר דברתי עמך
שלא יודע מזה

ותצניע את הספר הלזה מעיניו
יען שאביך הלא הוא מהחסידים
והמה מרחיקים הלימוד הלזה
באמרם כי הוא מהזהרת חז"ל

מנעו בניכם מן ההגיון
אף כי הפירוש האמת לא כן הוא
ויען כי קצת מהמדקדקים המה מתנגדים
על דרך החסידות

ומהם גם גדולי וגאוני ארץ
אשר צווחו ככרוכיה על דרך החסידות
והמה באמת יראי השם

ואף כי הרבה מגדולי ישראל חברו חיבורים בחכמת
הדקדוק

והיאך תבין מאמר ברש"י
אם לא תדע
הפרטים והכללים של חכמה זו.
ועתה אין אתה יודע עד מה.
אבל כשתגדל
תדע מה חסרת,
ולא תהיה בידך עוד לתקן,

והקולר היא תלוי בראש המלמד שלך שלא למד עמך,
אבל בזה לא תמלא ידיעותך.

על כן איעצך ויהי ד' עמך
וחזקת והיית לאיש,

הא לך ספר ובו תלמד,

אחר כך אלמד אני עמך עיקרי החכמה,
ותשבע נחת ועונג, ואז תבין כל מאמרי חז"ל.

אך זאת אבקש ממך,
העלם מאביך את אשר דברתי עמך

והצניע את הספר הזה מעיניו,
כי אביך הוא מהחסידים,
והמה מרחיקים את הלימוד הזה,
באמרם כי הוא מאזהרת חז"ל
(ברכות כח ב)

מנעו את בניכם מן ההגיון,
אף כי הפירוש האמת לא כן הוא,
ויען כי קצת מהמדקדקים מתנגדים
לדרך החסידות

ומהם גם גדולים וגאוני
והם באמת יראי השם,
על כן הרחיקו אותם כת החסידים

ואינם רוצים ללמוד מספריהם,
ואף כי הרבה מגדולי ישראל חיברו חיבורים בחכמת
הדקדוק

החסידיים מרחיקים א"ע מזה

ע"כ תראה בחכמתך שלא יודע לאביך

מהספר הנוכחי

וגם לא יודע לו ולמלמד שלך מלימודך בזה

ותלמד בהצנע ואין לך יפה יותר מהצניעות וכאשר

תבין תראה כי כל דברי הספר המה מתוקים מדבש

ונופת צופים וימתקו לך בכמה מקומות פ"י רש"י ז"ל

ופסוקי תנ"ך

ואז בוודאי תהי לי לאוהב נאמן

כי תעשה חיל ויעלה טבעך בעולם

וטוב לך בזה ובכא

ומסר לו הספר הזה

ולקח והצניע אותו בהעלי" שעל בית אביו

ולמד שם איזו דפים בהעלי" הנ"ל

ביום ועש"ק

כאשר היי חפשי מהשיעורים שלמד אצל המלמד שלו

בכל השבוע בהעיר

וביום ועש"ק שב לבית אביו

אשר דר מחוץ לעיר

למד בזה הספר שני פעמים בעש"ק

ובעבור שני שבועות הנ"ל נסע אביו ז"ל

לעיר פרעמישלאן

לחסות בצל הרה"ק וכ"י ר"י מאירל זלה"ה

כי כן היי דרכו תמיד

ליסע בכל פעם להרה"ק זצ"ל

להוביל את כסף מעשר

אשר נהג כל ימי חייו להפריש מהריווח

ונתן תמיד החצי מהמעשר להרה"ק ר"י מאירל זצ"ל

הנ"ל

החסידיים מרחיקים עצמם מזה.

על כן תראה בחכמתך שלא יודע לאביך

על הספר הזה

וגם לא יודע לו ולמלמד שלך מלימודך בזה

ותלמד בהצנע, ואין לך יפה מהצניעות,

וכאשר תבין תראה כי כל דברי הספר המה מתוקים

מדבש ונופת צופים וימתקו לך בכמה מקומות פירוש

רש"י ז"ל ופסוקי תנ"ך

ואז בוודאי תהיה לי לאוהב נאמן,

כי באמת תעשה חיל ויעלה טבעך בעולם

וטוב לך בזה ובכא.

והמלמד המשכיל מסר לו את הספר.

לקחו והצניעו בעלית¹ בית אביו

ולמד שם כמה דפים

ביום הששי ערב שבת קודש

כשהיה חפשי מהשיעורים שלמד אצל המלמד שלו בכל

השבוע בעיר

וביום ו' ערב שבת קודש שב לבית אביו

שמחוזה לעיר

ולמד באותו הספר שתי פעמים.

אחר שני שבועות נסע אביו אצל הצדיק ר' מאיר

לפרימישלאן,

שכן היה נוהג,

שהיה נוסע אצלו פעם בפעם

להביא לו את כסף המעשר

שכל ימיו נוהג היה להפריש מן הריווח

ונתן חציו לאותו צדיק

וחציו להצדיק ר' שלמה ז"ל מאוזרנא.

שאל אביו אותו

אם רוצה לנסוע עמו.

נסעו שניהם יחד.

וחצי השנית נתן להרה"צ ר' שלמהלי ז"ל מאוזרנא

ובעת נסיעתו שאל את אאמו"ר הרה"ג וכ"י

זצ"ל אם ירצה ליסע עמו

והסכים

ונסעו שניהם

והיי אז בזמן אשר הרה"צ הנ"ל ישב

עלי ארץ על ספסל נמוך

ובחושך כחדרי חדרים כמעט וימש חושך שקיבל עליו
 בעת אשר הרה"ק וכו' מרוזין זלה"ה היי במאסר בארץ
 רוסיא
 וקיבל עליו לישב
 בחושך על כרעי המטה שבע שנים
 על ספסל נמוך,

וכן עשה והיי אז הזמן הלזה
 וכאשר בא אבי זקני ז"ל
 עם אאמו"ר זלה"ה
 לבית הרה"צ ז"ל
 היה חושך כמעט שנפל על הרה"צ ז"ל
 לוליי שהחזיקו ואחזו בידו
 מי שהיי רגיל ומורגל שם וידע מזה
 וכאשר היי א"ז ז"ל על מפתן הבית
 נפל בדעתו
 אם אולי נכון ליתן כעת להרה"ק הנ"ל
 את כל מעות המעשר שיש לו כעת
 או רק החצי כהרגלו עד כה
 וכאשר בא להבית
 אמר תיכף הרה"ק הנ"ל בזה הלשון:
 משה בעניווער [כן היי שם א"ז ז"ל]
 קלעהרט צי זאל ער געבין דאס גאנצע געלד פין מעשר
 מאירן
 אוידער וויא ער איז זיך תמיד נוהג נור דיא העלפט
 איז דען נאך דאָ אַ גרעסען ער אַרמאָן וויא
 מאיר
 ונתן כל הכסף ממעשר לידו
 וכאשר ברכו בברכתו כפי הנהוג
 אמר אבי זקני ז"ל להרה"צ
 שיאציל ברכתו הטובה על בנו
 הוא אאמו"ר ז"ל
 והקריב אותו להרה"צ
 ולקח הרה"צ והושיבו בין ברכיו
 והסיר את הכובע עם היארמעקע
 מעל ראשו

מפני שהיה הרב הקדוש מרוזין יושב
 במאסר בארץ רוסיא
 וקיבל עליו אותו צדיק לישב
 שבע שנים בחשיכה.
 וכשבא זקני ז"ל
 עם אבי מורי זכרונו לחיי העולם הבא
 לביתו של הצדיק
 היה חושך וכמעט שנפל על הרב הצדיק
 לוליי שהחזיקו ואחזו בידו.
 בכניסתו
 נפל בדעתו של זקני
 שמא נכון לתת לאותו צדיק
 את כל כסף המעשר שבידו
 או רק החצי כדרכו.
 אמר אותו צדיק בזה הלשון,
 משה בעניווער (כן היה שם זקני ז"ל)
 מהרהר בלבו אם ליתן את כל כסף המעשר למאיר
 או כדרך שהוא נוהג תמיד לתת לו רק את החצי.
 וכי יש עני יותר גדול ממאיר.
 נתן לו זקני כל כסף המעשר,
 וכשבירכו הצדיק בברכתו כנהוג
 אמר לו זקני
 שיאציל ברכתו הטובה לבנו
 הוא אבי מורי ורבי ז"ל.

וממש את ראשו ושאל אותו אם הוא מגלח ראשו
 יען כי הלא
 אביך זקינך אשר שמו בקרבך ה"ר שלום ז"ל נהג את
 עצמו לגלח את ראשו ע"כ מהראוי שתנהג גם אתה כן
 וכן ממש את פיאותיו אם המה כשיעור ואמר לו
 אביך זקנך הנ"ל לא חתך מהפיאות כל ימיו
 והוא סגולה לאריכות ימים
 ע"כ תנהג גם אתה כן
 ולא תקצוץ מהפיאות כל ימך ותאריך ימים ואח"ז
 הניח ב' ידיו הקדושים
 על ראשו המגולה
 והתחיל לצעוק בקול גדול

בני אל תלך בדרך אתם מנע רגלך מנתיבתם
 כי רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם וחזר ושנה
 ושילש כמה וכמה פעמים הפסוק

בקול גדול וחזק

עד אשר סמר שערות ראשו כמסמרים
 ובשרו נעשה חדודין

וכמו חרב פיפיות עבר מראשו ועד רגליו מגודל הפחד
 מהתלהבות של הרה"צ ז"ל
 כי דברים היוצאים מן הלב נכנסים להלב
 אף כי הי' אז ילד צעיר לימים
 הרגיש כל דבריו כי דבריו היו כגחלי אש
 ושהה בחזרת הפסוק הנ"ל כמה פעמים כמו רבע או
 חצי שעה

ואח"כ כאשר נשקט מעט אמר לו בזה הלשון:
 מיין קינד זאָלסט נישט הערין קיינעם מען
 וויל דין אָהן רעדן זאָלסט לערנין דקדוק
 אויִדער אַנדערע זאָכען

הקריב אותו אצל הצדיק.
 לקחו הצדיק והושיבו על ברכיו
 והסיר את הכובע ואת הירמולקה
 מעל ראשו
 וממש את ראשו ושאל אותו אם הוא מגלח ראשו
 כי הלא
 אביך זקנך

לא קיצוץ בפיאותיו כל ימיו
 והוא סגולה לאריכות ימים,

על כן אף אתה תנהג כן
 ולא תקצוץ בפיאותיך כל ימך ותאריך ימים. אחר כך
 הניח שתי ידיו הקדושות
 על ראשו המגולה
 והתחיל צועק בקול גדול,
 (משלי א)

בני אל תלך בדרך אתם מנע רגלך מנתיבתם,
 כי רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם. וחזר ושנה
 ושילש כמה פעמים הפסוק
 בקול גדול וחזק

עד שסמרו שערות ראשו כמסמרים
 ובשרו נעשה חדודין,

וכמו חרב פיפיות עברה מראשו ועד רגליו מגודל
 הפחד מהתלהבות הצדיק,
 כי דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב.
 ואף שעדיין היה ילד צעיר
 הרגיש בדבריו, כי דבריו היו כגחלי אש.
 שהה הצדיק בחזרת הפסוק כמה פעמים כמו רבע או
 חצי שעה.

אחר כך אמר לו בזה הלשון,
 בני אל תשמע לשום אדם,
 שרוצים לפתותך ללמוד דקדוק
 או שאר דברים,
 רק תלמוד מה שאביך מצווה לך,

ושאל תמיד את אביך אם מותר ללמוד זאת,

כי רוצים להעבירך מדרך הישראל.

אל תשמע לשום אדם,

רק תתנהג כמנהג אבותיך ומנהג שנהגו זקניך

ואז תתחזק ותצליח בלימודך

ותעלה מעלה מעלה

ותהיה לראש על ישראל כל ימיך

ותאריך ימים.

זכור נא את כל דברי טוב לך.

כשמוע אביו כל זה

עמד משתומם ולא ידע מה היה.

וכאשר לקחו ברכת הפרידה

חזר הצדיק והתרה בו ואמר לו,

אל תשמע לשום אדם ואל תלמוד בשום ספר

בלא ידיעת אביך ובלא הסכמתו,

כי רצים אחריך להדיחך ולהטות אותך מדרך הטוב

ואין דורשים טובתך.

כשהיו בחוץ גזר עליו אביו

שיספר לו כל אשר קרהו

ולא יכחד ממנו דבר או חצי דבר

כי הלוא לא לחנם צעק הרב הקדוש מעמקי לבו.

וכן אמר לו,

ספר נא לי את כל

ואין אני חושד את המלמד שלך שאתה לומד אצלו, כי

מכיר אני אותו לירא שמים,

ואולי נטמן ארכבו² בקרבו,

הלוא מוכרח אני לידע.

גור אֶלְעָס לערנין וואָס דיין טאַטע וועט דיר

הייסען

אין זאָלסט תמיד פרעגין פריהער דיין טאַטען אוב מען

מעג דאָס לערנין

ווייל מען וויל דיך אַראָפּ פיהרען פֿין דעם יודישען וועג

זאָלסט קיינעם נישט הערין

גור זאָלסט דיך פיהרען וויא דיינע עלטערן פֿיהרען זיך

אין ווי דיינע זיידעס האַבען זיך געפיהרט

ואז תתחזק ותראה הצלחה בלימודך

ותעלה מעלה מעלה

ותהי לראש על ישראל כל ימיך

ותאריך ימים

זכור נא את כל דבריי וטוב לך,

ואביו הנ"ל כאשר שמע וראה כל זה ייחוד

עמד משתומם ולא ידע מה נתהוה בזה

וכאשר לקחו ברכת הפרידה מהרה"צ זצ"ל

התרה בו עוד הפעם

בני זכור היטב

שלא תשמע לשום אדם ולא תלמוד בשום ספר

מבלי ידיעת אביך ובלי הסכמתו

כי רצים אחריך להדיחך ולהטות אותך מדרך הטוב

ואין דורשים טובתך

הרחק מפתח ביתם וצא תאמר להם ותזרם כמו דוה

שקץ תשקצם

ובבואם החוצה גזר עליו אביו ז"ל

שיספר לו את כל אשר קרהו

ולא יכחד דבר או חצי דבר

כי הלא לא בחנם על לא דבר צעק הרה"ק ז"ל מעמקי

הלב

ודבריו יצאו כגחלי אש ודקרו כמדקרת חרב

ספר נא לי את כל

ואין אני חושד את המלמד שלך שאתה לומד אצלו כי

מכיר אנכי אותו לירא שמים

ואולי נטמן ארכבו בקרבו

ומתלבש כפנחס ועושה מעשה זמרי

הלא מוכרח אנכי לידע

וסיפר לו כל המעשה
איך שהמלמד המשכיל הנ"ל פיתה אותו בדברי מוסר
שיתחיל ללמוד מעט דקדוק
ומסר לו ספר אחד
הוא תלמוד לשון עברי
והרבה בשבח המחבר
והכי הי' איש ירא השם
ורק יען שהי' מהכת המתנגדים פקד עלי
מבלי לספר לך ולהעלים מאתך
שלא יוודע לך
אהרי שאתה מהכת החסידים
ולא תסכים שאלמוד בספר הנ"ל
אבל הוא יודע האמת
כי הכיר את האיש המחבר
ואיך בו שום חשש מינות ח"ו
ונתתי לו אָמון
ולמדתי איזו דפין מהספר הזה
וכאשר שמע אביו ז"ל זאת אמר
עתה נודע לי מה שאמר הרה"צ
כי רוה"ק דיבר בו
כי מחבר הספר הלזה וגם המלמד המה מכת ש"צ ימ"ש
ומעתה לא תדבר עמו שום דיבור
ואת הספר אדון בשריפה לקיים
ובערת הרע מקרבך
וכן עשה תיכף בכואו לביתו
וקיים דברי ועצת הצדיק
זיעועכ"י:

אז סיפר לו אבי מורי כל המעשה
שהמלמד המשכיל פיתה אותו
ללמוד מעט דקדוק
ומסר לו ספר אחד,
הוא תלמוד לשון עברי,
והרבה בשבח המחבר,
כי היה איש ירא השם
ורק יען שהיה מכת המתנגדים פקד עלי
לא לספר לך ולהעלים ממך
מאחר שאתה מכת החסידים
ולא תסכים שאלמד באותו ספר,
אבל הוא יודע האמת,
כי הכיר את המחבר
ואיך בו שמץ מינות חס ושלום
והאמנתי לו
ולמדתי כמה דפים בספר.
כששמע אביו זאת אמר,
עתה אבין את דברי הצדיק,
שרוח הקודש דיברה בו,
כי מחבר הספר הזה וגם המלמד המה מכת שבת צבי
ימח שמו.
ומעתה אל תדבר עמו שום דיבור
ואת הספר אדון בשריפה לקיים
(דברים יג)
ובערת הרע מקרבך.
וכן עשה תיכף בכואו לביתו
וקיים דבר הצדיק
זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל.

